

APOR PÉTER

Immortalitas imperator: a Munkásmozgalmi Panteon születése

A Kerepesi temető Magyarország korabeli és a mai napig is „nemzetinek” számító temetője. Az itt található Munkásmozgalmi Panteon hivatalosan 1959-ben született meg, amikor felavatták legjelentősebb és építészetileg legnagyobb szabású részét, a munkásmozgalmi mauzóleumot. Maga a mauzóleum is különböző részekből tevődött össze. Központi épülete a tulajdonképpeni mauzóleum volt, mely hamvasztásos urnákat tartalmazott. A mauzóleumot hat pilon egészítette ki, melyek azokra voltak hivatva emlékeztetni, akiket más temetőkben temettek el. A mauzóleum mellett nyitottak egy parcellát a kevésbé jelentős személyiségek sírjainak. Négy egyéb parcella és egy úgynevezett hősi parcella is a Munkásmozgalmi Panteon részének számított. Habár 1959-ben felavatták a mauzóleumot, a Panteon ma ismert végső formája hosszan tartó folyamat eredményeként jött létre, amely hozzávetőleg az 1960-as évek közepéig tartott. Az építkezéseken kívül néhány sírt áthelyeztek, hogy a Panteonhoz csatolhassák őket. Végső formájában a Kerepesi temető kommunista panteonja körülbelül 500 sírből tevődött össze. A Panteon létrehozásának alapvető mozgatórugója alighanem az volt, hogy egy kiemelkedő kultusz- és emlékhely megteremtése érdekében minden jelentős kommunista személyiség sírját egy helyszínre gyűjtsék össze.¹

A mártírsíremlékmű gondolata a Rákosi-korszakból származott. A Magyar Dolgozók Pártjának vezetősége a hatalom teljes átvétele után korán, 1949. január 18-án javasolta, hogy állítsanak föl egy közös síremléket a párt öt nagy mártírjának és 1919 áldozatainak. A beadvány nem határozta meg közelebbről az öt nagy személyiség kilétét, ám hangsúlyozta, hogy az emlékműnek forgalmas közteret kell elfoglalnia valamely proletár lakta környéken.² A Titkárság külön parcellába kívánta elhelyezni az alkotást, és ember nagyságú szobrok készítését igényelte. A határozat négyhetes határidőt jelölt meg az építkezés befejezésére, majd a munka felügyeletével azt a Kádár Jánost és Marosán Györgyöt bízta meg, akik a későbbiekben – 1956 után – nagy energiával láttak neki az ötlet megvalósításának.³ A mártírsíremlékmű építése propaganda-feladatnak számított, hiszen célja az volt, hogy kiemelje a kommunista mártírokat az őket körülvevő ismeretlenségből. A pártvezetőség a mozgalom 145 harcosának emlékét megörökítő albumot tervezett kiadni 1950 őszén.⁴ A következő év áprilisában a kommunista vezetők utasították a Párttörténeti Intézetet, hogy dolgozzon ki javaslatot a Magyarországi Tanácsköztársaság néhány hősről és mártírjáról való megemlékezésre.⁵ Bár a párt figyelme kiterjedt a mártírok széles körére, és maga a síremlék is a mozgalom különböző időszakait tervezte átfogni, az emlékmű nem valósult meg 1956 előtt. A sikertelenség oka alighanem az volt, hogy nem jött létre olyan

¹ Tóth Vilmos: A Kerepesi úti temető másfél évszázada. Budapesti Negyed, 1999. 3. sz. 97–103.

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) 276/86/ (MDP Agitációs és Propaganda Bizottság) 14

³ MOL 276/54/ (MDP Titkárság) 26

⁴ MOL 276/86/73

⁵ MOL 276/86/75

történeti nézőpont, melyből átfogható lett volna a minden kommunista halottat magában foglaló látóhatár.

Amint a kommunista párt újjászervezett intézményi viszonylagos állandóságra tettek szert, az esetek ügye azonnal napirendre került. Figyelembe véve a kommunista hatalom széttzilált helyzetét, az ország gazdasági és anyagi állapotát, mindez igen korán történt. Budapest pusztító ostromot élt át, az ipari termelést állandó sztrájkok bénították. Az 1956 előtti Magyar Dolgozók Pártja megszűnt, és az új uralkodó szervnek, a Magyar Szocialista Munkáspártnak alig voltak vidéki szervezetei, illetve tagsága. Mindennek ellenére a kommunista elit nagy erőfeszítéseket tett arra, hogy rendezze a halottak ügyét. Kínálkozó a kérdés: vajon nem érték-e volna rá a kommunisták később foglalkozni ezzel, miután megerősítették hatalmi pozícióikat? A dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, miért lettek a halottak oly fontosak az új kommunista kormányzatnak. Amellett érvel, hogy az 1956 utáni Magyarországon a temetések a hatalom megteremtésének nélkülözhetetlen kellékei voltak. A hatalom gyakorlása összefüggésben állt a történelem megjelenítésével, míg az emlékmű sajátosságait – az identitás és a történelem bemutatásának lehetőségét – nagyrészt az 1919 és 1956 közötti viszony teremtetette meg.

A Munkásmozgalmi Panteon akkor született meg, amikor az 1919 és 1956 viszonyára alapozott új kommunista történelemszemlélet kristályosodni kezdett. Bizonyos tekintetben, a síremlék nem születhetett volna meg történeti környezete nélkül, ugyanakkor maga az építmény döntő szerepet játszott a jellegzetes történeti értelmezés kialakításában. 1956 októbere után a kommunista értelmiség felélesztette azt az 1919 és 1944 közötti folytonosságot, melyet eredetileg a második világháború után dolgoztak ki a népbíróságok. Ezen túlélve, az egyszer már lezárult történet újra megnyílt és kiegészült 1956 legújabb eseményével, nem utolsósorban Francia Kiss Mihály 1957-es bírósági tárgyalásának nyomán. Ennek eredményeképpen a történeti értelmezés új jelentéseket nyert. Az új típusú szabvány-elbeszélés értelmében az emberi társadalom egésze két csoportra oszlott: a forradalom és ellenforradalom taborára. A felosztás folyamata az ellenforradalmi összeesküvés miatt elitelt Nagy Imre perében érte el csúcspontját.

A temetések ügye akkor került napirendre, amikor az újonnan alakult kommunista párt szembesült azzal a kérdéssel, hogy hogyan találjanak megfelelő helyet az 1956-os esetek számára. Még igen korán, 1957. március 9-én a párt Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága javaslatot juttatott el a Központi Bizottság Ideiglenes Intéző Bizottságához a kommunista mártírok sírjainak rendbehozatala és ideiglenes síremlék emelése tárgyában. A dokumentum megállapította, hogy az esetek sírjai nem megfelelőek: „Az 1956-os ellenforradalom mártírjainak sírjai harcaikhoz és a munkásmozgalmak áldozataihoz méltatlan módon vannak kezelve.”⁶ A sírokat mindenekelőtt rendkívül rossz állapotuk miatt nem tekintették megfelelőnek. A javaslat ezért nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy az ellenforradalom mártírjainak nyughelyeit rendbe hozzák. A felújítást mindazonáltal csak ideiglenes megoldásnak szánták, és két hónapon belül megfelelő temetésben kívánták részesíteni az ellenforradalom áldozatait. Ennek érdekében felállították a Mártír Síremlékmű Bizottságot.

A sírok helye volt a másik oka annak, hogy a mártírok nyughelyeit nem tartották megfelelőnek. A párt Titkárságához 1957. július 5-én egy jelentés érkezett ez ügyben. A feljegyzés beszámol arról, hogy 1956. november 1-jén a Fővárosi Tanács forradalmi bizottsága megkísérelte közös dízsírba temetni az elesetteket. A Tanács kommunista tagjai azonban elérték, hogy a „Népköztársaság védelmében elesett ávósok”-at is a forradalmárokkal együtt hantolják el.⁷ Így, folytatja a jelentés, egy helyen nyugszanak azok, akik „fegyverrel a kezükben harcoltak a Népköztársaság ellen”, azok, akik a Népköztársaság

⁶ MOL 288/7/(MSZMP Titkárság) 3

⁷ MOL 288/7/11

védelmében estek el, és azok is, akik véletlen baleset áldozatai lettek. Ebből a jelentés szerzője azt a következtetést vonta le, hogy ki kell válogatni az ellenforradalom elleni harc során elesetteket, és kertészeti megoldással, élő sövény segítségével el kell különíteni őket, ami megfelelő sírhelyet eredményezne. A kommunista javaslat a temetést az elválasztás szertartásaként képzelte el: a halottakat ki akarta szakítani az azonosítatlan holttestek kaotikus világából. Az elválasztás szertartásai megszüntetik a bennük résztvevők kapcsolatát előzőleg elfoglalt társadalmi helyzetükkel a célból, hogy eltörölhessék korábbi identitásukat, és megteremtsek a lehetőségét új megalkotásának.⁸ Egy másik dokumentum, amelyet az Adminisztratív Osztály terjesztett a Titkárság elé 1958. május 5-én, részletesebben kidolgozta a megosztás tervét. A hozzátvetőlegesen 80–100 halott hóst egy világosan elkülönülő területen helyezték el. A javaslat egy 56-szor 63 méteres részt jelölt meg a temető fő útvonalatától balra. A parcellát fasor határolta volna, bejáratát pedig két öt méter széles kétszárnyú vaskapu alkotta volna. A terület egészét 50 centiméter magas faragott haraszi kemény mészkő fallal vették volna körül. A beadvány a tervet „az ellenforradalom elleni fegyveres harcban hősi halált halt” partizánok, katonák és belügyesek közös temetkezési helyeként határozta meg.⁹

Hozzávetőleg egy hónappal annak a jelentésnek a kézhezvétele után, amelyben megtervezték az 1956-os elesettek szétválogatását, 1958. június 16-án fölakasztották Nagy Imrét, az 1956-os forradalom kommunista miniszterelnökét és három társát. Először – együtt egy ötödik áldozattal, aki a börtönben halt meg a kihallgatások során – a fogház udvarán temették el őket. Három évvel később hamvaikat átszállították egy akkortájt távoli temető távoli parcellájába.¹⁰ Temetésük valódi „kivezető rítus” volt: nem volt sem szertartás, sem sírkövek, sem feliratok. A halottak nem csupán a kommunizmus világából vettek ki, hanem magából a világból is. Nyughelyüknek nem volt nyilvános jele, mint ahogy nem létezett biztos tudás magáról e helyről sem. Nyilvánosan nem lehetett rájuk emlékezni, így emlékükről arra kényszerült, hogy elhagyja a társadalmi világot. A beavatás és kivezetés egymást kiegészítő rítusai segítségével a kommunista párt határozottan és látványosan kijelölte két egymással szembenálló csoport határait: forradalmárokat és ellenforradalmárokat. Az a világos szétválasztás, amely az 1956-os felkelés elesettjeinek korábban megkülönböztethetetlen holttestein alapult, az első kísérletet jelentette a mártírok közösségének meghatározására, és ezáltal arra is, hogy valamilyen jelentést adjanak az eseménynek magának is.

A mártírok közössége azonban figyelemreméltó, közvetlen történeti jelentéssel bírt. Az 1956-os mártírok újratemetését fölvető dokumentum együtt tárgyalta a kérdést azzal a tervvel, amely emlékmű állítását javasolta 1919 és a Horthy-korszak kommunista mártírjainak. 1957 márciusában életre hívták a Mártírsíremlékmű Bizottságot, amely pályázatot írt ki az emlékmű tervezésére. A kommunista vezetők szemében az 1956-os halottak megfelelő sírhelyének kiválasztása és a kommunista mártírokról való megemlékezés közeli kapcsolatban állt egymással. A mártíremlékmű jelentésének szűkítésével az 1956-os kommunista halottak nem a mártírok elvont közösségébe helyeződtek bele, hanem egy jól meghatározott történelemben. A kommunisták a halottak helyét történelmi összefüggésbe illesztve látták helyénvalónak. Mivel a halottak különböző csoportjait egységes egész részeként értékelték, a párt igen hamar ráébredt, hogy a legmegfelelőbb nyughely számukra a közös sír. A Titkárság elfogadta a javaslatot, és úgy döntött, hogy közös síremléket állít

⁸ Arnold van Gennep szerint az elválasztás rítusai az átmeneti szertartások részeit alkotják. Az átmenet rítusai három fázisból tevődnek össze, ezek az elválasztás, a határ és a beavatás szertartásai. van Gennep, A.: *Rites of Passage*. Chicago, 1960.

⁹ MOL 288/7/27

¹⁰ Rév, István: *Parallel Autopsies. Representations*, 1995. 1. sz. (a továbbiakban: Rév 1995.) 19–20.

a mártíroknak, azaz a Tanácsköztársaság és a két világháború közti rendszer kommunista halottjainak és 1956 kommunista hőseinek. „A Holocaust emlékműveket kifejezetten úgy alkották meg, hogy a történelemre utaljanak, hogy a nézők tekintetét önmagukon túla irányítsák, az események megértése vagy felidézése felé.” – írja James E. Young.¹¹ Ehhez hasonlóan 1956 értelmezése is kézzelfogható történeti jelentéssel rendelkezett: a népi antisztálinista felkelést ugyanolyan jellemzőkkel ruházták föl, mint az 1919-es kommunista elleni fehérterrort, vagy az illegális kommunista párt vezetőinek kivégzését a Horthy-rendszer alatt. Mindezeket a történelmi eseményeket ugyanannak az erőszakos kommunista ellenes ellenforradalom megnyilvánulásainak tekintették. Ez az értelmezés egyrészt bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy kijelenthessék: az 1956-os forradalom valójában hamisítatlan ellenforradalom volt. Másrészt 1919-et, a Horthy-rendszert és 1956-ot egyetlen olyan történeti folytonosságba foglalta bele, amely az ellenforradalom feltételezett megszakíthatatlanságán alapult. A pártvezetés körében a mártírsíremlékmű terve júliusra egyértelműen elfogadottá vált. A Titkárság olyan problémákkal kezdett el foglalkozni, mint az emlékmű reprezentativitása, megközelíthetősége és koszorúzásokra való alkalmassága. A párt még a felavatás időpontjáról is döntött. Ekkorra a kommunista vezetők magától értetődőnek tekintették, hogy az emlékmű a mártírok közös síremléke lesz. A Mártírsíremlékmű Bizottság emléktáblák elhelyezését kérte „az 1919-es proletárforradalom, a fasizmus elleni harc és az 1956. októberi ellenforradalom” mártírjai számára.¹²

A Munkásmozgalmi Panteon a benne elhelyezett holttestek és hamvak segítségével szó szerinti értelemben megtestesítette az 1919 és 1956 közötti újkori magyar történelem kommunista értelmezését. A síremlékmű látványa kézzelfoghatóvá tette 1919 és 1956 egymáshoz való közelségét. 1919 és 1956 kommunista mártírjai egymás mellett nyugodtak, aminek következtében az emlékmű hatásosan érvelt amellett, hogy mindannyian ugyanannak a „gonosz ellenforradalomnak” az áldozatai voltak. 1958. június 17-én, amikor a Politikai Bizottság ülésén először került szóba a síremlék ügye, a Mártírsíremlékmű Bizottság javaslatot tett azon személyek listájára, akiket az emlékműbe kívántak temetni, vagy ott emlékeztetni rájuk.¹³ Ez a jegyzék ötvenhárom – rövid életrajzokkal kiegészített – nevet tartalmazott. 1956 őt jól ismert mártírra zárta a névsort. Annak ellenére, hogy a dokumentum eltekintett haláluk módjának megemlézésétől, az egyéb forrásokból és a sajtóból addigra már széles körben ismertté vált. Hármán közülük, Mező Imre, Asztalos János és Kállai Éva a Köztársaság-téri pártház 1956. október 30-i ostroma során haltak meg. Sziklai Sándort akkor lőtték le, amikor a felkelők megtámadták a házát. Az ötödik személlyel, Kalamár József csepeli párttitkárral szintén felkelő fegyveresek végeztek. A Tanácsköztársaságot nyolc személy jelképezte, köztük Stromfeld Aurél és Lékai János, a kommunista ifjú munkások egyik vezetője. A többi hat férfit 1919-ben és 1920-ban végezték ki az ellenforradalmi rendszer kommunista-ellenes megtorlása során. Ebben az összefüggésben a Tanácsköztársaság bukása a kommunista-ellenes erőszak kezdetét jelenítette meg. Az életrajzok az áldozatok határozott kommunista elkötelezettségét hangsúlyozták, és arra hívták föl a figyelmet, hogy ezek a személyek a forradalmi elit legkérlelhetlenebb harcosai voltak. Korvin Ottó a belügyi népbiztosság politikai nyomozó osztályának vezetője volt, László Jenő a forradalmi törvényszék egyik irányítója, a harmadik és negyedik személy a Lenin-fiúk parancsnoka, az ötödik politikai tiszt a Vörös hadsereg, míg az utolsó férfi a Vörös Őrség egyik parancsnoka. Emlékük kivégzett mártírokként való felidézése 1919 és 1956 közelségének hangsúlyozásán túl más funkciót is betöltött. Ennek segítségével lehetséges volt elfelejteni a vörös terrort, amely beszennyezte a Tanácsköztársaság másként tiszt

¹¹ Young, James E.: *The Texture of Memory*. New Haven – London, 1993. (a továbbiakban: Young) 12.

¹² MOL 288/7/11

¹³ MOL 288/5/ (MSZMP Politikai Bizottság) 83

tának ábrázolható képét. Az életrajzi jegyzetek, melyek egyszerűen két ellentétes megállapításból tevődtek össze, látni engedték az eszmének elkötelezett és meggyőződésért kivégzett embert, és eltakarták a kíméletlen politikai terror végrehajtóit: „1919. augusztus 4-ig Székesfehérváron fegyverrel védi a munkáshatalmat. 1919 decemberében kivégezték.”

Azok a személyek is, akik a Horthy-rendszer és a háború alatti kommunizmust képviselték, rendkívül tevékenyek voltak a mozgalomban. Köztük voltak az illegális kommunista párt, a pártlap és a kommunista ifjúsági mozgalom titkárai is. A listán szerepeltek a sztrájkokat szervező szakszervezeti vezetők is. A névsorba felvettek nem ritkán Európa különböző színterein harcoltak. Néhányan közülük a spanyol polgárháború internacionalista brigádjainak tagjai voltak. Mások ellenállóként tevékenykedtek Franciaországban. A Tanácsköztársaság fokozatosan közelebb került 1956-hoz, amint a nevek kronologikus sorozata áthaladt az újkori magyar történelem bizonyos időszakain. Bár 1919-et csupán nyolc személy jelképezte, nyomai mégis állandóan feltűntek a listán. Így például a Horthy-rendszer egyik kommunista mártírjának életrajzi jegyzete annak megemlékezésével kezdődött, hogy a nő a Budapesti Munkástanács tagja volt 1919-ben. Másik három személy különböző vezető funkciókat töltött be a proletárállam kormányában. 1919 végül is elérte 1956-ot: annak a csepeli párttitkárnak az életrajza, akit 1956-ban lőttek le, rámutatott, hogy a férfi 1919-ben kezdte forradalmi pályáját, mint a csepeli direktórium tagja.

A Munkásmozgalmi Panteon történetének legizgalmasabb ténye, hogy az 1919 és 1956 közötti történeti kapcsolat, mely az ellenforradalom folytonosságán alapult, visszamenőlegesen meghatározta a Tanácsköztársaság előtti magyar történelem megjelenítését is. A síremlékmű a magyar munkásmozgalom kezdeteit öt halott munkás segítségével jelképezte. Alakjuk a 19. század végi munkáspártok ideális forradalmi vezetőit formázta meg. Egyiküket „a nyolcvanas években a Magyarországi Általános Munkáspártban az opportunizmus ellen fellépő ellenzék vezetője”-ként jellemezték. A lista tartalmazta egy olyan vasmunkás nevét is, aki a magyarországi szocialista mozgalom úttörője volt, míg másik társa a szakszervezeti mozgalom megteremtésében játszott kiemelkedő szerepet. A magyar munkásmozgalom klasszikus időszakát egy szociáldemokrata képviselte, aki „a kilencvenes években a pártban az osztályharcos irányzat egyik vezetője” volt. A névsor azonban nem csak azok neveit tartalmazta, akiknek 1919, a Horthy-rendszer vagy 1956 mártírjait kellett volna képviselniük. Éppen ellenkezőleg, a lista az 1848-as forradalom radikális plebejusával, Táncsics Mihállyal kezdődött. Alakját a Kádár-rendszer az 1950-es évekből örökölte, amikor Táncsics a forradalmár kommunista munkás archetípusát jelenítette meg, és forradalmi szentháromságot alkotott Kossuthal és Petőfivel. Az 1919 és 1956 közötti viszony összefüggésrendszerében viszont Táncsics megidézése arra szolgált, hogy az 1956-os ellenforradalom további, az 1848-as forradalomhoz való kapcsolódását jelezze. A munkások legendás vezetője megalkotta a magyar munkásmozgalom mitikus kezdeteit, és megnyitotta, hogy valójában a magyar történelmet mindig a munkások törekvései mozgatták. Minden magyar iskolás gyerek ismeri és ismerte a forradalom megindulásának történetét, melyet a köztudat szerint a Petőfi által vezetett forradalmi tömeg kezdeményezett Táncsics börtönének megnyitásával.

A Panteon előtt két további pilont terveztek fölláttatni. Ezek azokra a személyekre voltak hivatva emlékeztetni, akiket bár nem a Panteon fő épületében temettek el, mégis a kommunizmus jelentős személyiségeinek számítottak. Az erre vonatkozó lista 72 nevet tartalmazott, melyek kiegészítették a mauzóleum már ismertett jelentését. Tizennyolc személy jelenítette meg a Tanácsköztársaság történetét, köztük hat mártír és vezető, például Kun Béla is. Ugyanakkor a tanácsrendszer emlékezetét még sűrűbbé tette az a számos egyéb kommunista, akik forradalmi pályájukat 1919-ben kezdték. Emellett a pilonok újabb helyszínnel is gazdagították a magyar kommunizmus történetét. Néhány olyan nevet véstek föl rájuk, akik az orosz forradalom résztvevőiként fehér seregek ellen harcoltak és elestek a harcmezőn. A Mártírsíremlékmű eszméje tehát a történelmi környezet meg-

érzéséből született. A kommunista vezetők történeti folytonosságot érzekeltek, amikor meg kellett birkóznuk az 1956-os események temetésével. A javaslat az újkori magyar történelem megjelenítését hozta létre a csatolt rövid életrajzokon keresztül. A Mártírsíremlékmű mindazokat a korszakokat bemutatta volna, amelyek a magyar munkásmozgalom történetének kommunista perspektívájából jelentősnek számítottak.

A javaslat ezáltal eltávolodott az eredeti szándéktól. Kádár János, a párt első titkára felfigyelt a változás lényegére. Véleménye szerint a beadvány fogalomzavarban szenvedett. Kádár kifejtette, hogy míg a javaslat mártírsíremlékműről beszél, addig nagyrészt olyan embereket tartalmaz, akik ágyban haltak meg. Azt a következtetést vonta le, hogy ezeknek az embereknek vagy nincs semmi közük az emlékműhöz, vagy a síremlék neve nem megfelelő. Ennek ellenére elfogadta a nagy kommunista személyiségek közös nyughelyének elképzelését, és ezáltal egyetértett a történeti összefüggés kiszélesítésével is. Az első titkár amellett érvelt, hogy legyen az építmény „olyan emberek emlékműve és temetkezési helye, akik életüket a munkásosztály ügyéért adták.”¹⁴ Meg volt győződve arról, hogy nem az számít, hogyan halt meg az elhunyt, azaz mártír volt-e vagy sem, hanem az a döntő, hogy életében milyen szerepet játszott a mozgalomban. Éppen ezért, vonta le a végkövetkeztetést, a Mártírsíremlékművet át kell nevezni a munkásmozgalom nagy halottainak emlékművévé. A Politikai Bizottság július 29-i ülésén egy másik vezető kommunista visszatért a mártírok folytonosságának eszméjéhez. Fölvetette, hogy szenteljék a síremléket 1919, a két háború közötti időszak és 1956 mártírjainak. Véleménye szerint „ennek az emlékműnek olyan jelleget kell adni, hogy vádoljuk az ellenforradalmat!”¹⁵ Kádár hozzászólása azonban döntőnek bizonyult. Az első titkár ragaszkodott az építmény kettős – emlékmű és temetkezési hely – funkciójához. Ez egyértelművé tette, hogy a síremlék nemcsak a mártírok folytonosságát fogja megjeleníteni, hanem a kommunizmusét mint egészét. Felismerhető, hogy a vita célja sem annak az eldöntése volt, hogy az emlékmű csak a mártírokról vagy a kommunista mozgalom nagy személyiségeiről emlékezzen-e meg. A kérdés sokkal inkább az volt, hogy csak a párt történetének egy részét, azaz a mártíromságot vagy a történelem teljességét, vagyis a munkásmozgalom vagy a kommunizmus történetét mutassa-e be. Amikor a Mártírsíremlékmű Bizottság az utóbbi változatot javasolta, a történelmi összefüggésrendszer magától értetődő volta vezette. A Bizottság olyannak érzekelte a kommunizmus történetét, mint amely csupán akkor nyeri el jelentését, ha nem részeiben, hanem egészében ábrázolják. A pártvezetés többsége osztotta véleményét: végeredményben a munkásmozgalom nagy halottainak emlékművét választották megépítésre az egyszerű mártíremlékmű helyett. A Panteon felirata nyilvánvalóan utal erre a tényre: „A kommunizmusért, a népért éltek.”¹⁶

1919 eseményei kiemelkedő fontosságúnak kezdtek látszani. A Tanácsköztársaság 1956 nézőpontjából történő megértése a nemzeti történelem teljes folyamát új fényben láttatta. Ennek következményeképpen az első kommunista rendszer kikiáltásának évfordulója egyre nagyobb tiszteletben részesült. Az Agitációs- és Propagandabizottság már 1958. július 16-án javaslatot tett a Magyarországi Tanácsköztársaság 40. évfordulójának megünneplésére. A beadvány a Titkárság január 31-i határozatára hivatkozott, mely felhívta a figyelmet a 40. évforduló megemlékezésének fontosságára. A bizottság javaslatot tett az Előkészítő Bizottság több tagjára, köztük vezető pártszemélyiségekre (beleértve az első titkárt is), illetve népszerű színészekre és írókra. A párt az egész nemzetet megmozgató ünnepséget szeretett volna, hiszen az eseményt különleges jelentőségűnek tartották a nemzeti évfordulók sorában. Kádár így fogalmazta ezt meg: „az évfordulók magyar nem-

¹⁴ MOL 288/5/83

¹⁵ MOL 288/5/88

¹⁶ MOL 288/22/ (MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság) 1963/14 és 7/171

zeti események legyenek”.¹⁷ Majd kijelentette: „Én az össznépi megünneplés mellett vagyok.” Az évfordulóra hatalmas ünnepséget terveztek. Az előkészületek már az előző év végén elkezdődtek. Nyolcszáz vagy ezer ember számára készültek fogadást adni, melyre vendégeket vártak a Szovjetunió Kommunista Pártjából és a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságából. A Szakszervezetek Országos Tanácsa forradalmi műszakra hívott fel, bár végül is március 21-e nem lett munkaszüneti nap. A szervezőbizottság a művészeti előadásokra is figyelmet fordított. Az Operaházban kortárs zeneszerzőknek a paraszti életet bemutató, új operáit állították színpadra. A Néphadsereg színháza Illés Bélának, az ismert kommunista írónak a Tanácsköztársaságról szóló darabját játszotta. A pártvezetés a megemlékezési ceremóniában minden társadalmi csoport számára szerepet jelölt ki. A munkásénekkarak forradalmi dalfesztivált rendeztek. A KISZ megszervezte a fiatalok tavaszi kulturális seregszemléjét, míg az Országos Nőtanács a proletárdiktatúra és a gyermekek kapcsolatát ábrázoló plakátot tett közbe. A Honvédség baráti találkozóra hívta a Csehszlovák Néphadsereget.¹⁸

A történelemnek mint a forradalom és ellenforradalom folyamatos küzdelmének az értelmezése lehetővé tette az események folytonos láncba fűzését. A múlt eseményei egymás okaiként és következményeiként úgy kapcsolódtak egymáshoz, mint láncban a szemek. A múltat hatalmas stratégiai vetélkedőként képzeltek el: a forradalom minden lépését az ellenfél ellenakciója követte, amely azon nyomban az előző oldal újabb tevékenységét idézte elő. A párt első ilyen jellegű átfogó történeti értelmezését a magyar kommunista mozgalom 40. évfordulójára dolgozta ki. A dokumentum, melyet 1958. szeptember 16-án tárgyaltak meg, akció és reakció dialektikus elemzésének szép példája.¹⁹ A meghatározó elgondolás alapján az újkori történelem folyama a forradalmi mozgalmak első számottevő fellendülésével kezdődött: 1868-ban megalapították az Általános Munkáségyletet Pesten, amely csatlakozott az első Internacionáléhoz. Az ellencsapás nem sokáig váratt magára, hiszen a párizsi Kommun legyőzése után az egyletet feloszlatta a kormány. A Haladás azonban nem adta föl a küzdelmet, és 1873-ban kísérletet tett az első magyarországi munkáspárt megalakítására, melyet a csak a rendőri közbeavatkozás akadályozott meg. A forradalom csak 1880-ban állt talpra bénultságából, amikor az első párt, a Magyarországi Általános Munkáspárt megszületett. Ez az esemény a munkásmozgalom virágzó időszakának kezdetét jelentette. 1889-ben létrejött a második Internacionálé, és a munkásokat jogaikért való tüntetésre szólította föl. 1890. május 1-jén a magyar munkások is sztrájkba léptek. A demonstráció sikere a munkáspárt lelkes kongresszusát eredményezte, melyen elhatározták, hogy Magyarországi Szociáldemokrata Párt néven folytatják tevékenységüket. Ez egy olyan korszak kezdetét jelentette, melyet a magyar proletariátus gyors fejlődése jellemzett, hangsúlyozta a történelmi áttekintés. A dokumentum leszögezte, hogy a munkásmozgalom születése annak az új forradalmi osztálynak a megteremtését jelentette, melynek hivatása a haladás továbbvitele volt. A forradalmi előretörés azonban nem érthette el a célját, mert az imperialisták kirobbantották a világháborút, jelentették ki a szerzők.

A forradalmi mozgalom csupán 1918 januárjában volt képes ellencsapásra, amikor megszervezték a tömegsztrájkot a szovjet-orosz kormány békejavaslatainak elfogadása érdekében. Ez újra a haladó erők fordulóját hozta a játszmában, hiszen a baloldali szocialisták antimilitarista csoportokat hoztak létre, a magyar hadifoglyok pedig csatlakoztak a Vörös Hadsereghez Oroszországban, majd végül Kun Béla vezetésével megalapították az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar szervezetét. Ekkor a munkásmozgalom általános támadásba lendült: „1918 októberében bekövetkezett az osztrák–magyar monarchia teljes katonai veresége és a népek forradalmi lázadása, a demokratikus népföradalom

¹⁷ MOL 288/5/87

¹⁸ MOL 288/54/ (MSZMP Grósz Károly titkári iratai) 109

¹⁹ MOL 288/5/94

elsöpörte a Habsburg-monarchiát... 1918. október 31-én a baloldali szociáldemokraták és a forradalmi szocialisták vezetésével Budapest munkássága általános sztrájkba lépett, mely győzelmes fegyveres felkeléssé fejlődött. Budapest népét követte az ország. Az önkényuralmi háborús monarchista hatalom megdőlt. Megdöntötte a munkások, parasztok, katonák egyesült forradalmi ereje, melynek élén a sok hősies küzdelemben megedződött proletariátus állt.”²⁰ A tömegek nem álltak meg ennél a pontnál, állította a kommunista értelmezés, hanem azonnal megindult a harc a szocialista köztársaságért. Erői gyorsan növekedtek, és végül megteremtették a Kommunisták Magyarországi Pártját 1918. november 20-án. Ezzel a forradalom tetőpontjához érkezett: „A kommunista párt megalakulásával a szocialista forradalom erőinek szervezett élcsapata jelent meg a politikai harcok küzdőterén, hogy a munkásság hatalomra vitelével kivezesse a nemzetet az örvényből, melybe a tőkés-földbirtokos hatalom taszította.”²¹

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása a forradalmi erők tevékenységének végeredménye és csúcsa volt: „A kommunista párt széleskörű forradalmi propagandát fejtett ki a Tanácsköztársaság megteremtéséért, a szervezkedő monarchisták ellenforradalmi törekvéseinek elfojtásáért.”²² Bár „a polgári-szociáldemokrata koalíciós kormányzat megkísérelte megállítani a forradalmat, és a mindjobban radikalizálódó tömegekkel szemben a monarchista földbirtokos osztállyal való megegyezésre és a monarchista nagyburzsoázia támogatásának a biztosítására törekedett”, a válságból való egyetlen kiutat a Tanácsköztársaság létrehozása jelentette, vont le a következtetést a párt történeti elemzése. A szervezett munkások a kommunista párthoz csatlakoztak, és a szociáldemokratákat is a kommunistákkal való együttműködésre kényszerítették. „A Magyar Tanácsköztársaság megteremtése kimagasló győzelme volt a nemzetközi kommunista mozgalomnak és természetesen a magyar kommunista mozgalomnak, amely az orosz proletariátus után elsőként tudta hatalomra vezetni a munkásosztályt.” A proletárdiktatúra kikiáltása azonban csak a forradalom időleges diadalát biztosította. Válaszképpen az ellenforradalom összegyűjtötte erőit, és sikeres ellentámadásba ment át. Képviselőik elhagyták az országot, hogy az ellenséges antant imperialistákkal szövetekezzenek, miközben belső szövetségeseik, az áruló jobboldali szociáldemokraták belülről bomlasztották a rendszert.

Ekkor még az ellenforradalom ellen tudott állni a munkásmozgalom győzelmének, folytatta a párt az elbeszélést. Válaszlépésként a forradalmi fellendülésre a tőkések és földbirtokosok szövetsége helyreállította elnyomó rendszerét, melyet azonban ezúttal kegyetlenebb intézkedésekre kellett alapozni: a nyílt fehérterrorra. A kommunista párt egyetlen lehetősége, hogy valamiképpen ellensúlyozza a reakció sikereit, a mozgalom földalatti újjászervezése volt. Ennek ellenére azonban, amint a párt viszonylagos nyugalomra tett szert, valódi forradalmi lépéseket kezdett tervezni. A narratív ábrázolásból úgy látható, mintha minden nehézség, mellyel az ellenforradalmi rendszernek szembe kellett néznie, a kommunisták szervezkedéséből származott volna. A párt vezette sztrájkra a munkásokat, adott hangot a parasztság földigényének és leplezte le a háborús uszítókat. A sok munka végül meghozta gyümölcsét, hiszen a gazdasági világválság radikalizálta a tömegeket, amit a kommunisták hatalmas sztrájk szervezésére használtak fel 1930. szeptember 1-jén. A párt által megjelenített történelem értelmében a demonstráció nagy forradalmi győzelem volt, mely csak azért nem érett valódi forradalommá, mert a kormány totális elnyomó rendszert vezetett be a válság túlélése érdekében. Erre a kommunista mozgalom a munkások egyesült antifasiszta táborának létrehozásával válaszolt. Az elbeszélés értelmében ez olyan hatalmas erővé növekedett, hogy csak az ország háborúba taszításával lehetett fölkerekedni. Amennyiben a háború az ellenforradalom kétségbeesett lépése volt hatalma megtartása ér-

²⁰ MOL 288/5/94, 16.

²¹ MOL 288/5/94, 17.

²² MOL 288/5/94, 18.

dekében, akkor a megfelelő ellenlépés az ellenállás megszervezése volt a kommunisták részéről. A párt képes volt minden demokratikus erőt zászlaja alá gyűjteni, így a nemzet valódi vezetőjévé vált.

Miután a nemzeti demokratikus összefogás alapján sikerült a reakciót legyőzni, a párt hozzáláthatott az ország demokratikus átalakításához. A történeti értelmezés a háború utáni események ismertetését a kommunisták vezette kormány haladó intézkedéseinek felsorolásával kezdi: „a demokratikus erők a kommunista párt vezetésével megteremtették az új magyar demokratikus államot, alapjában véve megoldották a földbirtokos osztály kisajátításának és a nagybirtok felosztásának feladatát, megvalósították a munkásellenőrzést a termelés felett”.²³ A forradalom és ellenforradalom közötti harc azonban most sem szünetelt: „A támadást a reakció erői indították el. A felszabadulást követő hónapokban létrejött a tőkések, kulákok, bukott földbirtokosok és a nagybirtokait ugyancsak elvesztő klerikális reakció ellenforradalmi blokkja.” „A kommunista párt felismerte a veszélyt és gyors ellen-támadást indított.” Megalapította a Baloldali Blokkot, melyet a munkások, dolgozó parasztok és haladó értelmiségiek frontjának neveztek. Ez az intézkedés helyesnek bizonyult, vont le a tanulmány a következtetést, hiszen a szocialista forradalom győzelme megszüldülhetett a két munkáspárt egyesülésével 1948-ban.

Ez a döntő diadal alapot nyújtott az ipari és mezőgazdasági termelés, valamint az élet-színvonal növekedéséhez, jelentették ki a szerzők. A szocializmus jó úton haladt egészen az ellenforradalom következő akciójáig. Ezúttal ezt Nagy Imre, a látszólag hithű kommunista kezdeményezte, aki 1953-ban miniszterelnök lett. Az áruló vezető a szövetkezetek elleni támadásra szólította fel a kulákokat, kísérletet tett az ipari termelés csökkentésére, a párt vezető szerepének aláásására törekedett és a kispolgárságot szándékozta támogatni. Intézkedései az ellenforradalom erejének növekedését eredményezték: „1956 októberében az ellenforradalmi erők fegyveres lázadást robbantottak ki a népi demokrácia megdöntése céljából. A revizionista árulókat faltörő kos gyanánt előtérbe engedve, az amerikai imperialisták Szabad Európa rádiójának felhívásait és utasításait követve, a történelem legálno-kabb ellenforradalmát hajtották végre. Nagy Imre és társai példátlan képmutatással érték el, hogy a Központi Vezetőségbe bevonják őket, bejussanak a kormányba, kiadva még a statáriumot is az ellenforradalmárok ellen, hogy a valóságban még jobban bomlaszthassák és megbéníthassák belülről a forradalom erőit, és átjátsszák a hatalmat az ellenforradalomnak, felszámolják a proletárdiktatúrát. A kezdetben »demokratikus« mezbe bújt ellenforradalmi lázadásból mohó gyorsasággal előbukkant a fasiszta ellenforradalom, és megkezdődött a fehérterror tombolása. A »kommunista« álarcú revizionisták és az ellenforradalom által aktivizált jobboldali szociáldemokraták asszisztáltak a reakciós burzsoá pártok újjáalakulásához és színrelépéséhez, a fasiszta erők nyílt színrelépéséhez és tobzódásához ... 1956. november 4-én megalakult Kádár János vezetésével az új forradalmi központ: a forradalmi munkás-paraszt kormány, mely világos forradalmi útmutatást adott az ellenforradalom elleni küzdelemhez: a munkáshatalom megmentéséért, a népi demokrácia törvényes rendjének helyreállításáért.”²⁴ A párt történelmi elemzése azzal a következtetéssel zárult, hogy a kommunistáknak az ellenforradalom fölött aratott győzelme a szembenálló erők utolsó összecsapása volt. Az ellenforradalom végső vereséget szenvedett, ezzel nyugvóponttra juttatva magát a történelmet is: „A feltartóztathatatlanul előrehaladó szocialista világrendszer országaként Magyarország a nemzetközi haladás élvonalába került és ott is marad.”

A Munkásmozgalmi Panteon születése, amely a magyar történelem mindenre kiterjedő értelmezését jelenítette meg a mártírok testein keresztül, így elválaszthatatlan lett a Magyar Tanácsköztársaság történeti emlékezetétől. 1959. január 22-én az Agitációs és Propa-

²³ MOI. 288/5/94, 39.

²⁴ MOI. 288/5/94, 44-45.

ganda Bizottság javaslatot tett egy arcképsorozat megjelentetésére a munkásmozgalom harcosairól és mártírjairól. A Politikai Bizottság január 27-én többségében elfogadta az előterjesztést. A személyek névsora a legkisebb meglepetést sem okozta. Lényegében véve ugyanazokat a személyeket tartalmazta, akiket a Panteon is, áttekintve a magyar kommunizmus hősie időszeit a munkáspártok alapításának óskorától a proletárdiktatúrán és az illegalitás évein keresztül a világháborús ellenállásig. Ezt a kommunista mártírábrázolást azonban még az eddigieknél is súlyosabban uralta 1919 emléke. A névsor nyolcvan nevet tartalmazott, melynek csaknem fele – harminchét személy – közvetlenül kötődött a proletárdiktatúrához. Ezeken kívül a dokumentum még hat esetben tett említést arról, hogy a forradalmi karrier kezdete 1919, a tanácsrendszer volt.²⁵

A kommunista értelmezők a Magyarországi Tanácsköztársaságot olyan eseményként fogták föl, amely az újkori magyar történelem megszakítatlan folyamatosságát tárta föl. Az 1919-es forradalmat olyan tengely-eseményként értelmezték, mely körül a történelem eseményei körbefordultak, és amelyhez a kronologikus sor előre és visszafelé menet is hozzákötődött volt. A proletárrendszert megelőző események sajátos előtörténetként kapcsolódhattak 1919-hez, miközben a további történések közvetlenül 1956-hoz vezettek, amely ugyanakkor 1919-ből származott. 1919 ezáltal egyszerre kezdetként és beteljesedésként is megjelent. A forradalmi munkásállam beteljesítette a 19. századi munkásmozgalom törekvéseit, és ugyanakkor várakozást keltett a proletárdiktatúra második és végleges eljövetele iránt. Ebben a tekintetben 1919 szerepe az 1956 utáni kommunista történelemszemléletben hasonló volt Krisztus megtestesüléséhez a keresztény eszkatológiában. Jézus Krisztus földi jelenlétét egyszerre fogták föl a Messiás már bekövetkezett eljöveteleként, illetve az Utolsó Ítélet ígéreteként, amely a jövő felé irányuló várakozásokat eredményezett. Így Jézus világi élete meghatározta visszatekintőlegesen a múltat és az előrelátható jövőt.²⁶ A döntő különbség azonban az volt, hogy míg a keresztények nem vártak történetileg új eseményt a jövőben, az 1956 utáni kommunista értelmezés szerint a forradalom és ellenforradalom dialektikája 1919 után is előrehajtotta a történelmet. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján tartott ünnepi beszédében Münnich Ferenc, aki maga is résztvevője volt az első tanácsrendszernek, ugyancsak forradalom és ellenforradalom folyamatos küzdelmeként értelmezte az újkori magyar történelmet, ám 1848-at határozta meg az 1919-hez vezető folyamat kifejezett kezdeteként. Az előadó hangsúlyozta: „A magyar munkásosztály jogos örököse és méltó folytatója volt a magyar nép évszázados forradalmi és szabadságharcos hagyományainak. Ez mindenekelőtt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után fennmaradt problémák megoldását jelentette, a feudális maradványok megsemmisítését, az ország függetlenségének kivívását és védelmét. 1918 októberében a magyar nép, a munkásosztály vezetésével, véget vetett az imperialista háborúnak, megdöntötte a Habsburgok uralmát hazánkban s megeremtetten a köztársaságot. A munkásosztály azonban nem elégedhetett meg 1848 követeléseinek megismétlésével, a polgári demokrácia kivívásával. 1848 óta sokat fejlődött a világ, s jelentős változások mentek végbe a magyar társadalomban is. 1848-ban a kapitalizmus fejlődése előtt álló akadályok elhárítása jelentette a haladást, 1919-ben már maga a kapitalizmus vált a társadalmi fejlődés akadályozójává. A Magyar Tanácsköztársaság 1848 félbemaradt művét nem fejezhette be anélkül, hogy jelentősen tovább ne ment volna 1848 programjánál.”²⁷ Münnich véleménye szerint az antant hatalmak arra kényszerültek, hogy nagy katonai erő vonjanak össze a szocialista Magyarország ellen a forradalmi seregek váratlan sikerei miatt. Az ellenforradalom egyesítette erőit, seregeit, a bukott uralkodó osztályok tagjait és a revizionista opportunistákat, hogy megdöntsék a munkások uralmát. A Magyar Tanácsköztársaság bu-

²⁵ MOL 288/5/115

²⁶ Löwith, Karl: Világtörténelem és üdvtörténet. Budapest, 1996. 235–242.

²⁷ Népszabadság. 1959. március 21.

kása előremutatott 1956 felé: „A »demokratikus« ellenforradalom a fasiszmusba torkollott. A humanista frázisok *valósága* Siófok és Orgovány, a britanniás tisztek kegyetlensége, a huszonöt éves intézményesített terror lett, mely a pusztulás szélére sodorta a nemzetet. Az 1956. októberi ellenforradalmi lázadás kísérletet tett rá, hogy a nemzetközi imperializmus segítségével megismétlje azt, amit 1919-ben a Horthy-fasizmus tett, a kapitalizmus restaurációját... A proletárdiktatúra megdöntésekor hazánkban 1919-ben a Horthy-fasizmus felülkerekedéséhez a Peidl-féle szakszervezeti kormány egyengette az utat. 1956-ban az ellenforradalom előkészítésében, az ellenforradalmi készülődés leplezésében a főszerepet a revizionisták álnok csoportja játszotta Nagy Imre vezetésével. Miként 1919-ben Horthyék szálláscsinálói, úgy 1956-ban a magyar revizionisták is demokratikus frázisokkal leplezték gyalázatos árulásukat. A kommunisták nemzetellenességgel való vádolása, a demokratikus és sovinszta frázisok, amelyek a Horthy-fasizmus hivatalos ideológiájában vezérszerepet játszottak, 1956-ban újra felszínre kerültek, s modernizált formában hangzottak fel a magyar kommunista mozgalom revizionista ellenségeinek uszításában.”²⁸

Münnich szerint a magyar történelem 1919 tengelye körül forgott: „A Tanácsköztársaság – külső erővel történt leverése ellenére – történelmi fordulatot hozott.” Az első proletárdiktatúra kikiáltása valódi történelmi esemény volt a történelmi jelentőség értelmében. Ezek a történelmi események különböznek a történelmi esemény általános jelentésétől. A történelmi esemény többnyire semleges jelentésű és mindössze arra a tényre utal, hogy a történést a történelmi folyamat részeként fogják föl. A történelmi esemény másik jelentése, ezzel ellentétben, arra vonatkozik, hogy a történet sajátos történelmi jelentőséggel bír, azaz általában véve megváltoztatja vagy feltárja a történelem menetét. A kommunisták az 1917-es orosz forradalmat tekintették a világtörténelem szempontjából történelmi jelentőségűnek. Hasonlóképp az olasz fasiszták az 1922-es *Marcia su Roma*-ról tételeztek föl hasonló fontosságot.²⁹ A magyar történelem kommunista változatában 1919 nyert különleges történelmi jelentőséget. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása a magyar történelem legnagyobb eseményének tűnt. A kommunista törvényhozás úgy döntött, hogy törvénybe iktatja ezt a történelmi felismerést. Ennek megfelelően jogszabályt készítettek elő a tanács hatalom emlékének megőrkítésére.³⁰ Az 1956 októbere és 1959 márciusa között eltelt két és fél év alatt a Magyar Tanácsköztársaság a párttörténet viszonylagosan jelentéktelen eseményéből a nemzet legfontosabb évfordulójává vált.

A Magyarországi Tanácsköztársaság mint történelmi esemény lehetővé tette a különböző időszakokban meglévő történelmi azonosságnak a felismerését. A proletárrendszer, amely az újkori magyar történelem folytonosságát jelezte, azonosságot sugallt a változások ellenére is. Ebből következően előfeltétele és elválaszthatatlan eleme volt annak, hogy megalkotható legyen a kommunizmus Panteonba épített folytonos létének képzete. Az 1959. január 23-án kelt, erre vonatkozó javaslatban a pártvezetés ezért nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy az emlékmű leleplezése 1959. március 21-én, a Tanácsköztársaság 40. évfordulóján legyen. A dokumentum felhívta a figyelmet arra, hogy a szertartást az évfordulós események egyikének kell tekinteni, hogy az avatásról tudósítson a sajtó, valamint azt foglalják bele a 40. évfordulóról készített dokumentumfilmbe.³¹ A munkásmozgalom nagy halottainak szentelt emlékmű felavatása 1919 és a kommunizmus halhatatlanságának elválaszthatatlanságát. A szertartást 1959. március 21-én tartották, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján. A síremlék, mely nem kizárólagosan 1919-es kommunisták sírjait foglalta magában, a dátumot más dátumok kro-

²⁸ Népszabadság. 1959. március 21.

²⁹ Fogu, Claudio: Fascism and *Historic Representation*: The 1932 Garibaldian Celebrations. *Journal of Contemporary History*, 1996. 3. sz. 317–345.

³⁰ MOL 288/5/117; Népszabadság. 1959. március 21.

³¹ MOL 288/21/ (MSZMP Párt és Tömegszervezetek Osztálya) 1959/6

nologikus sorába illesztette, feltárva ezzel egy történeti folytonosságot előre haladó és visszamenőleges irányban is. Ugyanakkor az évforduló, amelyet 1959-ben a magyar kommunista mozgalom alapvető eseményének tartottak, jelentést biztosított az időrendi sorozatnak, és így történeti megjelenítést hozott létre. A megnyitó beszéd előadója a következőképpen fogalmazta ezt meg: „Legyen ez az emlékmű örök szimbólum, és emlékeztessen azokra az ezrekre és tízezrekre is, akik neve nem olvasható itt, akiknek nem volt sem címük, sem rangjuk, akik a munkásosztály sorkatonáiként haltak meg. Akár az 1919-es magyar proletárforradalom névtelen katonái voltak, akár az orosz polgárháború, vagy a spanyol szabadságharc önkénteseiként adták életüket az eszméért, az ember legmagasabb rangjára emelkedtek: forradalmárok voltak, a jövő hírnökei és megteremtői... Emlékezzünk azokra a hősökre és mártírokra, akik életüket adták a szocialista jövőért itthon, a munkásmozgalom megteremtésének első évtizedeiben, a szovjet földön, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idejében és a polgárháborúban, a Horthy-fasizmus börtöneiben.”³² A történelmi összefüggésrendszert néhány évvel később, 1971-ben egy megyei lap újságírója is érzékelte: „A történelem emberközeli, még pontosabban, itt az ember lép a történelem közvetlen közelébe.”³³ Szerényi Sándor, a Kegyeleti Bizottság titkára, amely 1964-től a kommunista temetésekért volt felelős, gondolatait hasonlóképpen fogalmazta meg: „két évszázadnyi magyar történelmi múlt van itt együtt”.³⁴ Ennek megfelelően az emlékmű különböző történelmi évfordulókról való megemlékezéseken is felhasználható volt, hiszen nem egyetlen meghatározott eseményhez, hanem a történelem teljes összefüggéséhez kötődött. 1965. november 4-én például a párt koszorúkat helyezett el itt, megemlékezve az 1956-os szovjet beavatkozásról.³⁵ 1967-ben a Tanácsköztársaság 48. évfordulója alkalmából szintén koszorúztak a Panteonnál.³⁶

James E. Young szerint, az emlékmű és földrajzi környezete összefüggnek. Az emlékmű tájékozódási pont a környező tájban, míg jelentését a szomszédságával létesített kapcsolatokból nyeri. „Egy beépítetlen mezőn álló rozsdamentes acél obeliszk például egészen más jelentéseket kelt, mint az, amely egy bevásárló utca szomszédságában helyezkedik el.”³⁷ A Panteonnak a Kerepesi temetőben elfoglalt helyzete megerősíti azt a következtetést, mely szerint az emlékmű végleges formáját a kommunista vezetés által érzékelt történeti folytonosság eredményezte. Habár a mauzóleumot egymástól független kapukon több irányból lehet megközelíteni, az általában követett út a főbejáraton át vezet. Ez az útvonal különböző jelentőségű sírok és síremlékek mellett halad el. A főbejáraton át vezető út baloldalán lévő hősi parcella, melyet 1956 kommunista mártírjainak szenteltek, jelenti az első sírokat a temetőben. Az ösvény ezután jobbra fordul a mauzóleum felé. A kereszteződésben áll a hét jakobinus síremléke. A magyar jakobinusokat 1795-ben végezték ki Budán. A szervezkedés a francia forradalom hatása alatt a magyar politika és társadalom megreformálását tűzte ki célul. A valóságban a hét férfiú kicsi és elszigetelt összeesküvő csoportot alkotott, és miután az osztrák titkosrendőrség leleplezte a szervezetet, fővesztésre ítélték őket. A kivégzés után jeltelen sírokba tették a holttesteket. 1958-ban, a Panteon tervezésének időszakában újratemették a maradványokat a Kerepesi temetőben, és 1960-ban, egy évvel a munkásmozgalmi együttes fölavatása után, elkészült a síremlékük is. A munkásmozgalom nagy halottainak emlékműve felé vezető séta következő állomása gróf Batthyány Lajos

³² Magyar Rádió Archivuma (a továbbiakban: MRA) Hírek, 1959. március 21. 10 óra; Népszabadság 1959. március 22.

³³ Ordas Iván: Séta a panteonban. Tolnai Népszerűség, 1971. november 1.

³⁴ Szerényi Sándor: Ismertető a Mező Imre úti temető Munkásmozgalmi Panteonjáról. Budapest, 1977. (a továbbiakban: Szerényi) 5.

³⁵ MOL 288/22/1965/1

³⁶ MOL 288/7/276

³⁷ Young 7–8.

mauzóleuma. Batthyány az 1848-as forradalom miniszterelnöke és az ország első ténylegesen alkotmányos kormányfője volt. 1849-ben végezték ki Pesten. Habár életében nem volt népszerű, még kevésbé karizmatikus vezető, a kivégzőosztag golyói a nemzet mártírjává avatták. A Monarchia Magyarországn a gróf 1870-es újratemetése nyitotta meg a nagy nemzeti hősök temetési szertartásainak sorát. Mauzóleumát 1874-ben avatták föl.³⁸ A sántány végül egy térbe torkollik, melynek legnagyobb részét a munkásmozgalmi mauzóleum épülete foglalja el. Másik oldalán azonban ott látható az 1919-es proletárdiktatúra mártírjainak síremléke. Az emlékművet 1949-ben a Tanácsköztársaság 30. évfordulójának alkalmából emelték, és Kádár János avatta föl. A munkásmozgalmi mauzóleum mögött két további jelentős síremlék található. Az első Kossuth Lajosé, az 1848–49-es forradalom fő politikai vezetőjéé, aki 1894-ben halt meg száműzetésben Torinóban. Két héttel halála után temették el a Kerepesi temetőben, de mauzóleuma csak 1909-ben készült el. A másik síremléket gróf Károlyi Mihálynak, az 1918-as forradalom miniszterelnökének szentelték, akit a kommunista vezetők a polgári és a proletár forradalmak közti közvetítőnek tekintettek. A Munkásmozgalmi Panteon térbelileg is ennek az útnak a végén helyezkedett el.

Ugyanakkor az építészeti kivitelezés is jelezte a történeti értelmezést. A magyar történelmet a munkásmozgalom nagy halottainak perspektívájából láttatták. A történet a jakobinusok kezdetleges modernizációs kísérletével vette kezdetét, mely az 1848-as polgári forradalomban érte el tetőpontját. A polgárosodás hiányosságait a Károlyi-rendszer igyekezett pótolni 1918-ban. A polgári köztársaság azonban képtelen volt megbirkózni a kor kihívásaival, ezért kitört a kommunista forradalom. Ennek veresége csupán rövid szünetet jelentett a történelemben, hiszen a megvalósult kommunista rendszer dicsőségesen teljesítette be történelmi hivatását. Szerényi Sándornak a mauzóleumról írott ismertetője bizonyítja, hogy a kommunisták valóban együtt érzékelték a Panteont történelmi környezetével. A könyv szükségesnek érezte belehelyezni a síremléket a temető szélesebb összefüggésrendszerébe. A szerző a kommunista emlékeken túl felhívta a figyelmet a magyar történelem több kiemelkedő alakjának sírjára, mint amilyen Kossuthé, Táncsicsé és Károlyié. A rövid kiadványban közölt fényképek között is ott láthatók a sírok, együtt a Panteonról készült felvételekkel.³⁹ A síremlék építészeti megoldása is a folytonosságot sejtette. A főépület előtti díszsírhegyek párhuzamos nyughelyei egyenes vonalban vezetik a tekintetet a mauzóleum bejáratához. A távolba vesző párhuzamosok látványát formázó, párban fölállított hat pilon is a linearitás hatását kelti.

A Munkásmozgalmi Panteon tehát a történelem átfogó környezetéből született meg. Az emlékmű annak következtében keletkezett, hogy a kommunista vezetők a teljes újkori magyar történelmet érzékelték, mikor egyes eseményeivel foglalkoztak. Ez azt eredményezte, hogy nem tudták elfogadni az olyan emlékhely gondolatát, melyet csupán a történelem egy bizonyos részének szentelnek. A párt azt a történeti megjelenítést vélte helyénvalónak, amely a múlt folytonosságát teljességében mutatja meg. A Panteon születésének esetében a kommunizmus vagy a munkásmozgalom fogalma biztosította azt a perspektívát, amely múlt és jelen történéseit egyetlen folytonos időfolyammá szervezte. Ebből a szempontból a munkásmozgalom nagy halottainak emlékműve összehasonlítható az emlékezet-hagyomány Pierre Nora szerinti utolsó formájával. Nora amellett érvelt, hogy a nemzet fogalma teremtetten meg utoljára a folytonosság természetes tudatának feltételrendszerét Franciaországban. A francia nemzet fogalmának egysége tette utoljára lehetővé azt, hogy történelem és emlékezet párhuzamos legyen. A történelem homogén voltát a nemzet eszméje megőrizte, az emlékezés ennek keretében zajlott. A nemzet fogalma biztosította a folytonosság tudatának megőrzését. Nora az emlékezés magától értetődő formáját lehetővé

³⁸ Stéfán Ildikó: Gróf Batthyány Lajos halála és temetése. *Sic Itur Ad Astra*, 1993. 2–4. sz. 6–17.

³⁹ Szerényi 11.

tevő történelmi környezetet nevezi *milieux d'histoire*-nak.⁴⁰ Az 1950-es évek végi Magyarországon a nemzet eszméjét felváltotta a kommunizmusé, létrehozva ezzel azokat a feltevéleket, amelyek megerősítették a történeti folytonosság tudatát, és a történelem környezetét eredményezték. Az ily módon született Munkásmozgalmi Panteon joggal határozható meg az emlékezet helyek analógiájára a történelem helyeként.

Világos, hogy a történelem feltételezett folytonossága absztrakción alapult. A történelem jelentése különböző fogalmaknak – az időbeli változás ellenére is – elképzelt azonosságra épült. A múlt szereplőit mint elvont, és ami még fontosabb, időtlen eszmék részeként írták le. Az ellenforradalom és a kommunizmus létét visszavetítették az időben, hogy kijelöljék közös történelmük kezdőpontját. A párt megalapításának 40. évfordulója alkalmából készült történelmi beszámoló a világtörténelem kommunista szempontú általános vázlatával kezdődött. Megállapításai szerint a kapitalizmus különböző történelmi megjelenési formáin keresztül lényegileg mindvégig ugyanaz az erő volt. Habár megtestesülhetett gazdasági válság, világháborúk, sovinszta és rasszista gyűlölet, fasiszta barbárság, gyarmati háborúk, reakciós puccsok és ellenforradalmak során, valójában mindig önmaga lényegével maradt azonos, azaz a kommunista proletár forradalom elleni harccal.

A változás elleni azonosság létrehozásának ez az eszköze hasonló volt ahhoz a technikához, melyet a középkori politikai teológia használt föl a probléma megoldása során.⁴¹ A 13. századtól kezdődően a folytonosság érzékelése közeli kapcsolatba került a *corpus mysticum* eszméjével. A *corpus mysticum* metaforáját a középkorban széles körben használták. Eredetileg csupán az egyházat képzelték *corpus mysticum* Christinek, melynek a feje maga Jézus Krisztus volt. Ezt megelőzőleg, a Karoling-korban a kifejezést az oltári szentség megjelölésére alkalmazták: ez volt Krisztus misztikus teste, míg az egyház egyszerűen csak *corpus Christi*. A 12. és 13. században azonban a fogalom jelentése megfordult. Az oltári szentséget a Megváltó valódi testeként fogták föl, míg az egyház felruházódott a misztikus test tulajdonságaival. Ez Krisztus két testének, az egyedinek és a kollektívnek, a megkülönböztetését jelentette. A misztikus korporáció végeredményben jogi értelemben vett korporatív intézménnyé változott át. Az egyházat olyan politikai testületként vagy éppen adminisztratív szervezetként értelmezték, melynek feje a pápa volt. Ennek eredményeképpen a *corpus Christi* a keresztények korporációját kezdte jelenteni. Amiképpen a 12. századtól kezdve az egyházat *corpus mysticum*ként képzelték, azonképpen a világi állam is megszerezte a misztikus test jelentését a Királlyal mint fejjel az élén. Eredetileg az új fogalmat a világi hatalom azon szükséglete hívta életre, hogy szembeállítsák az állam testét az egyház testével. Ebből következően a kifejezés egyházi terminológiából származott, és a *corpus reipublicae mysticum* formáját öltötte. A későbbiekben az uralkodói érvelés arra hasznosította, hogy alátámassza a nemzeti egyházak bekebelezését az ország misztikus testébe,

⁴⁰ Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között: a helyek problematikája. Aetas, 1999. 3. sz. 142–157. A kommunista síremlékmű esete teljes mértékben ellentétje annak a módnak, ahogyan az emlékezet helyei általában véve létrejönnek. A *lieux de mémoire* fogalma maga után vonja a történelem környezetének eltűnését. Az emlékezet helyeit akkor teremtik meg, amikor a történeti folytonosság teljességének érzete nem él a társadalomban. Másiképpen szólva, nem létezik olyan nézőpont, ahonnan a múlt egyes eseményeit egységes időbeli folyamatként lehetne fölfogni. A múlt egyedülálló nyomának (*lieu*) megjelenítése a folytonosság illúzióját hozza létre. A hagyományos világ emlékezete mindörökké elveszett, és már csak rejtélyes módon, a mesterséges emlékezet különféle technikáival érhető el. Úgy tűnik, Nora nemcsak a *loci memoriae* fogalmát kölcsönözte a klasszikus emlékezet hagyományból, hanem teljesen újraélesztette a Frances Yates könyve által közvetített reneszánsz gondolkodást az emlékezetéről. (Yates, Frances: *The Art of Memory*. Chicago, 1966.)

⁴¹ Kantorowicz, Ernst H.: *The King's Two Bodies*. Princeton, 1957. (a továbbiakban: Kantorowicz) 194–232., 302–313.

melynek feje a király volt. A közösség értelmében vett minden *universitas* olyan kollektív testnek számított, melyet ugyanakkor örökéletű prototípusok egyedi megvalósulásának is tekintettek. A fogalom jelentésének legfontosabb tartalma a folytonosság szempontjából az volt, hogy az egyes *universitasok* nemcsak a közösség élő tagjait foglalták magukba, hanem a halottakat is a múltból és a jövő még meg sem született nemzedékeit is. Ezáltal a misztikus test egységének megértése leszármazáson alapuló folytonosságot hozott létre. Összefoglalva tehát, a misztikus test legalapvetőbb jelentése nem egyszerűen abban állt, hogy személyek sokaságát foglalta egy testbe, hanem abban, hogy ez a korporáció a leszármazáson keresztül folytatólagosan fennmaradt.

A francia királyi utódlásnak szintén elsőrendű problémája volt a pillanatnyi töréseket is elkerülő folytonosság létrehozása. Az örökösöket eredetileg a koronázás után fogadták el jogos és teljes királyi jogkörrel rendelkező uralkodóknak. A *Lits de Justice* szertartása azonban különleges jelentőséget nyert XIII. Lajos utódlása során. A *Lits de Justice* egyfajta királyi törvényhozó szervnek számított. A monarcha első megjelenése gyűlésükön jogos uralmának megerősítését jelentette. XIII. Lajos azonban már apjának, IV. Henriknek a temetése, illetve saját koronázása előtt részt vett az ülésen. Az ifjú király ekkor a halott uralkodó képmását jelenítette meg, ezzel álcázva a halál és az utódlás közti időszak tényét.⁴² Ez a rituális újítás a francia monarchikus utódlás ideológiájának megváltozását hozta magával. Lajos azonnali trónra lépése csakis a dinasztikus folytonosságon alapulhatott, melyet a soha meg nem szűnő családi vérvonalról tett kijelentés erősített meg. Apa és fiú egysége biogenetikus utódlást eredményezett. Ezáltal a dinasztikus örökség felváltotta az elvont fenség folytonosságát. Ettől a pillanattól kezdve a *Lits de Justice* a születési jogon alapuló királyságot jelképezte, míg a koronázás szertartása az egyes királyt a királyság emberföldről eszméjével egyesítő eszközzé alakult át.⁴³

A politikai test metaforája, mint a folytonosság létrehozásának eszköze, nem tűnt el XVI. Lajos lefejezése után sem. Antoine de Baecque írta meg a francia forradalomnak mint az államtest egyik rendszerről a másikra való átszállásának a lenyűgöző történetét.⁴⁴ A királyi testét, mint a politikai test megtestesülését, felváltotta a polgárok teste. A királyi politikai testet egyetlen testként képzelték el, melyet egyik király örökölt a másiktól, megtestesítve ezzel az állam folyamatosságát. Az átalakulás első lépése a király politikai testének megsemmisítő veresége volt. A XVI. Lajos impotenciájáról szóló mesék a királyi politikai testnek arra való képtelenségét jelképezték, hogy biztosítsa az állam folytonosságát. Az uralkodó testi fogyatékosságát a Bourbonokhoz erősen kötődő királyi termékenység képzetével állították szembe. A Bourbon dinasztiában az első éjszaka és az utódok születése alapvetően nyilvános események voltak a királyi termékenység demonstrálása céljából. XVI. Lajos képe, mely egy olyan királyt ábrázolt, aki képtelen volt biztosítani az államtest folytonosságát, az örökös monarchia e megtermékenyítő funkciója ellenében született meg.

Az impotens király képe 1789-ben bukkant föl újra, ezúttal politikai érvelésekben. A forradalmárok saját önképüket a gyenge királyi test ellentételezéseként alkották meg: miközben a hazafiak az uralkodót betegnek, és ebből eredően felszarvazott férjnek ábrázolták, önmagukat az egészséges „herkulesi üzekedő” kifejezéssel illették. A Bourbonok termékenysége ezáltal semmivé lett, hogy szerepét átvegyék a hazafiak, akik egyedül maradtak képesek arra, hogy létrehozzák az új politikai testet. A király politikai teste 1792-ben szenvedett végleges vereséget. A nemzetgyűlés Lajos 1791-i betegsége során részletes napi

⁴² Giesey, Ralph E.: *Models of Rulership in French Royal Ceremonial. Rites of Power*. Szerkesztette: Sean Wilentz. Philadelphia, 1985. (a továbbiakban: Giesey) 41–64.

⁴³ Hanley, Sarah: *Legend, Ritual, and Discourse in the Lits de Justice Assembly: French Constitutional Ideology, 1527–1641. Rites of Power*. 65–106.

⁴⁴ Baecque, Antoine de: *The Body Politic. Corporeal Metaphor in Revolutionary France, 1770–1800*. Stanford, 1997. 28–120.

jelentéseket kapott az uralkodó testi állapotáról, ami hamarosan nevetség tárgyává tette, mint haszontalan nyomorékot. Lajos szökése és varennes-i letartóztatása után a monarcha képe kővér és impotens disznóvá változott át, akit szörnyeteg felesége, Marie Antoinette irányított. Mindezek oda vezettek, hogy kivégzése idején a király már nem volt alkalmas arra, hogy megjelenítse a francia nemzet politikai testét.

A monarchikus Franciaország testszerű ábrázolásai lehetővé tették Sieyès abbé számára, hogy az 1789-i törést, mint az elöregedett politikai test antiszociális betegségeinek meggyógyítására irányuló próbálkozást fesse le. A rendi gyűlés összehívása után a politikai elemzők azzal érveltek, hogy a francia állam a királytól függetlennek tekintendő. Az állam teste leromlott és megbetegedett. A reformerek ezért olyan orvosokként határozták meg magukat, akik a kórkép felállítását követően helyes *alkotmánnyal* (Az eredeti szöveg is a *constitution* testi és jogi kettős értelmére játszik rá, ami a 19. századi magyar nyelvnek is még sajátja volt. Az *alkotmány* szó eredetileg ugyanis valakinek a fizikai felépítésére utalt, és innen került jelentésátvitellel a jogi nyelvezetbe az állam szerkezetének leírásaként.) látja el a beteget. Sieyès teljes újjászületést helyezett kilátásba az állampolgárok hatalmas testének megalkotásával. A cél elérése érdekében az államtest hagyományos metaforáját a test új biológiai elméletével állította szembe. Míg a hagyományos orvosi tudás a testet különböző tagok kapcsolatának és a fej által irányítottnak képzelte el, az új vitalista felfogás az életet a vér áramlásához kötötte. A reformerek a politikai testet is ez alapján a tudás alapján festették le, és azzal érveltek, hogy a harmadik rend a társadalmi test vitális része, melyhez a többiek csupán hozzákapcsolódtak. Következésképpen a harmadik rend képes magába olvasztani az összes többi társadalmi csoportot, illetve képes egyetlen testbe foglalni őket, beleértve az állam funkcióit is. Az állampolgárok egységes és hatalmas teste tehát megfelel az egészséges államtest iránti összes elvárásnak. Ezt a sajátos képet, a folytonosan változó képviselőkkel álló nemzetgyűlés létrehozásával, átvitték a politika birodalmára is. Ennek értelmében a nemzetgyűlés egyharmadát érintetlenül hagyták a választások, és csak kétharmadukat váltották föl új tagok. Ez a rendszer a politikai test örökkévalóságát és állandó újjászületését eredményezte. Az állampolgárok monumentális testét a Nemzeti Föderáció teremtetta meg, melyet egy teljes mértékben összekapcsolt organizmushoz hasonlóan képzeltek el.

A Panteonra vésett nevek jelentésüket tulajdonnevek egész sorával összehasonlítva nyerték. A tulajdonnevek által megtestesített személyes cselekedetek egymást követték, tettek folyamatos áramát alakítva ki. A forradalmárok egymás nyomába léptek, a forradalom pedig permanens volt. A tulajdonneveket használó kijelentések alkalmasak arra, hogy identitásokat fogalmazzanak meg. Bizonyos cselekedet elkövetői meghatározhatók, ugyanakkor a tettek maguk azonosítják a kérdéses cselekvőt. Egyszerűbben fogalmazva tulajdonnevek segítségével azt lehetséges elmondani, hogy ki hajtott végre valamely cselekvést. A tulajdonnevek által hordozott önazonosság azonban rendszerint önkényesen meghatározott. Jelentése a felhasználótól vagy felhasználók csoportjától függ, azaz az identitás a kontextuson múlik. A Panteon előtti hat oszlopon és az urnacsarnokban lévő halottak neveit időrend szerinti csoportokba rendezték el. A csoportok célja a magyar kapcsolódású munkásmozgalom különböző korszakainak kronologikus megjelenítése volt. Bár a pilonok a neven kívül nem tartalmaztak feliratokat, az emlékmű terve közelebbről is meghatározta az egyes történelmi korszakokat.⁴⁵ Az első nyolc személy a magyar munkásmozgalom úttörőjének számított, a következő nyolcat pedig a Nagy Októberi Szocialista Forradalom harcosának keresztelték el. Őket a Tanácsköztársaság 29 kiemelkedő alakja követte, a következő 42 név pedig az illegális kommunista pártot képviselte. A két háború közti földalatti mozgalom aktivistáiban a dokumentum a munkásmozgalom fasiszmus elleni harcának hőseit látta. Tizenöt férfit soroltak egy további külön csoportba, mint a magyar

⁴⁵ MOL 288/22/1963/14; Szerényi 12–14.

munkásmozgalom fasizmus elleni *fégyveres* harcának kiemelkedő hőseit. Hasonlóképpen hat név képviselte a *nemzetközi* munkásmozgalom fasizmus ellenes küzdelmének magyar hőseit. A sort az 1956-os ellenforradalom elleni harc mártírjai és a szocialista Magyarország munkásmozgalmának nagy halottai zárták. Rév István is – hasonlóképpen – mellett érvel, hogy egy egyszer meghatározott tulajdonnév szükségképpen viszonyba kerül más nevekkel. Következtetését arra a tényre alapozza, hogy Kádár János, az MSZMP főtitkára 1956 után egyszer sem ejtette ki Nagy Imrének – akit gyakorlatilag ő végeztetett ki –, a forradalom miniszterelnökének a nevét. Rév magyarázata szerint ez az új kommunista uralom logikus folyománya volt. Hiszen ha Kádár megemlítette volna Nagy nevét, az azonnal kapcsolatot teremtett volna kettőjük neve között. Kádár neve egyetlen dolgot jelenthetett volna: Nagy Imre hóhéra.⁴⁶ Végeredményben nyilvánvaló, hogy a tulajdonnevek által hordozott identitás a vele kapcsolatban lévő egyéb nevek csoportjától függ. Kádár nagyon különböző dolgokat jelentett Nagy Imrével párban, mint másféle nevekkel összefüggésben. A Panteon a történelem megszemélyesített formáját tulajdonnevekhez kötve idézte föl. A személynevek azonban nem egyedül, elszigetelve álltak: az egyes kommunisták megszakítatlan sora a Panteonban a kommunizmus örökkévalóságát teremtette meg. A sír- emlékmű névsora így arra a meggyőződésre utalt, mely szerint a kommunisták mint egyének meghalhattak, de a Kommunizmus soha.

A nagy kommunista halottak emlékműve létrehozta a materiális kontinuitás érzetét. A Munkásmozgalmi Panteon megteremtői a középkori politikai teológiához hasonlóan látták a kommunizmus természetét is. A halott kommunisták testeinek töretlen vonulata a kommunizmus halhatatlanságát jelentette meg. Az igazi testek jelenléte azonban arra világított rá, hogy az egyes kommunisták valamiképpen egy személyek fölötti létező részei voltak. A kommunizmus örökkévaló volt, hiszen az egymást követő egyének mindig örökölték az eszmét. Egy pusztán neveket tartalmazó egyszerű emlékmű nem lehetett volna kielégítő: valódi testekre és igazi temetkezési helyre volt szükség ahhoz, hogy a kommunizmust időben élő tagok által alkotott időtlen testként lehessen érzékelni. A síremlék célja nem az volt, hogy egy meghatározott eseményre emlékeztessen, amely új jelentést adhat a történelemnek. Éppen ellenkezőleg, arra volt hivatva, hogy egyetlen pillantás alatt láthatóvá tegye egy testület örökkévalóságát. A holttestek a kommunizmus misztikus testét teremtették meg, amely egyes tagjai halandósága ellenére mint testület halhatatlan volt. A Panteon ezáltal *Corpus Communismi Mysticumot* hozott létre, melynek folyamatos léte teljes mértékben független volt az egyéni tulajdonságoktól és tagjai tetteitől. Avató beszédében Kiss Károly világosan kifejtette ezt az elképzelést: „S ha hibáztunk, ha megtorpanjunk, nem a párt tévedett; mi, az egyes emberek bizonyultunk gyarlóknak.”⁴⁷ A közös test gondolatát érzékletesen írta le az az újságcikk, mely egy államvédelmi tiszt a budapesti pártbizottság ostroma után történt meglincselését elevenítette föl: „A Szív olyan férfi kebelében dobogott, aki egész életét a munkások ügyének szentelte. A Szív szeretett és gyűlölt, kinek-kinek érdeme szerint mérte ki a jussát. Szerette az életet, a becsületes embereket, azokat, akik 12 esztendővel ezelőtt végre levetették nyakukról az ígát. S gyűlölte azokat, akik ezt az ígát a nép nyakára rakták, a halált s hordozóit. Ezt a Szívet 1956. október 30-án kiszakították a testből. Utolsó pillanataiban is a párt ügyéért dobogott, másokért szenvedett.” Az ezután következő bekezdések az egyik elkövetővel készített beszélgetést tartalmazták. A szerző következtetése szerint a gyilkosok nem értették, miért nem áll bosszút a párt: „Hogyan is értené meg, hogy a Szív, amelyet társaival együtt kitépett, most is tovább dobog. Ott él mindazokban, akik ismét felvették a zászlót, amelyet a mártírok

⁴⁶ Rév, István: *The Necronym. Representations*, 1998. 4. sz. 76–108.

⁴⁷ Népszabadság, 1959. március 22.

vére festett pirosra.⁴⁸ A pártnak nem volt miért bosszút állnia: bár érték veszteségek, életének folytonosságát nem szenvedett törést.

A változások ellenében is fennmaradó folytonos azonosság eszméjét a politikai halottkultusz teszi valósággá. Reinhart Koselleck rámutatott, hogy a halottkultusz mindig vallásos elemek alkalmazásával járt együtt. Pontosabban a kultusz során vallásos és politikai összetevők hatották át egymást. Vallásosként a másvilágról nyert misztikus tudást, politikaként pedig a társadalom felépítéséről vallott nézeteket érti a német történész. Ez a fajta politikai halottkultusz nem a kommunizmus találmánya volt, valójában századokkal korábban, dinasztikus elődjének kisajátítása nyomán vált a modernitás kultúrájának megkerülhetetlen részévé.⁴⁹ A 11. és 12. században a királyi dinasztiák sorra létrehozták saját temetkezési helyeiket. Királyi és királynői sírok követték egymást a franciaországi Saint Denis-ben és az angliai Westminster Abbey-ben is. A közép-európai uralkodó dinasztiák is megteremtették saját magánhasználatú szentélyeiket. Az Árpád-házi királyok a székesfehérvári bazilikába temetkeztek. A középkori Csehország Přemysl királyai a prágai Szent Vitus székesegyházban teremtették meg dinasztikus temetkezőhelyüket, míg a lengyel Piast-ház a krakkói Szent Vencelnek szentelt katedrális használta erre a célra.⁵⁰ Ezek az uralkodói alapítások nyilvánvalóan a királyi hatalom folytonosságát jelképezték. Ezen kívül azonban szembeszökően látványossá tették a király két testének eszméjét. Egyrésről a király természetes teste a sírban pihent, látványos bizonyítékot szolgáltatva ezáltal a Királyság valóságos létezésére, hiszen a látogatók valódi uralkodók valódi sírjait láthatták, érezhették és érinthették meg. Másrésről viszont az egymást követő királyok holttestének segítségével a síremlékek az uralkodói hatalom folytonosságát és örökkévalóságát teremtették meg. Habár a királyok természetes teste halott volt, azaz halandó – ám éppen ezáltal valódi is –, a királyság soha nem szűnt meg létezni. A királynak mint korporációnak az örökéletűségét a fenség fogalma teremtette meg. A *dignitas* személyek feletti halhatatlan személyiségnek képzeltek el, aki az egyedi királyokat felruházta saját tulajdonságaival. *Dignitas non moritur* – a fenség soha nem pusztult el, bár az egyes uralkodók bármikor meghalhattak. Az egyes monarchák – bármilyen jellemek is voltak – időről időre megörökölték ezt a halhatatlan létezőt minden jellemzőjével együtt. Örökkévaló örökségükön keresztül egy misztikus – és rejtélyes – emberfölötti test részévé váltak. A misztikus test örökéletű volt, bár egyes tagjai, beleértve a fejet is, alkalmanként más egyénnel felválthatók voltak. Egy időben mindössze egy élő személy viselhetette a fenséget, őt azonban egy kollektív faj megtestesítőjeként fogták föl. Mindez a korporatív egység fogalmának létrejöttét eredményezte, amely azt jelentette, hogy bár a király mint egyén öltötte magára a fenséget, ugyanakkor ő maga volt a Fenség fajának egyetlen élő képviselője is, azaz maga a faj. Az egyedi király a Király, egy kollektív halhatatlan test aktualizációja volt. A középkori felfogást a főnix legendája fejezte ki a legpontosabban. A mesék szerint egy időben csak egy élő főnixmadár lehetett a Földön. Amikor ez a példány tűzben égve elpusztult, hamvaiból azonnal életre kelt az új főnix. Habár az egyes főnixmadarak halandók voltak, a faj maga az utódlás jogán halhatatlan. Az egyes főnixek minden esetben sajátos kettőséget testesítettek meg, hiszen egyszerre voltak közönséges tagjai egy fajnak, és egyetlen élő példánnyként maga a faj is, egyszerre voltak valódi főnixek és a főnixszerűség aktualizációi.⁵¹ A te-

⁴⁸ Pintér István: Bosszúért lihegve. Népszabadság, 1957. március 22.

⁴⁹ Koselleck, Reinhart: Einleitung. Der Politische Totenkult. Szerkesztette: Koselleck, Reinhart – Jeismann, Michael. München, 1994. 9–20., ill. Zur politischen Ikonologie des gewaltsamen Todes. Basel, 1998.

⁵⁰ Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, 2000. 273–275. Beaune, Colette: Les sanctuaires royaux. In: Les lieux de mémoire. Szerkesztette: Pierre Nora. 2. k. La Nation. 1. kötet. Paris, 1986. 57–87.

⁵¹ Kantorowicz 5–20., 314–336.

metési szertartásokat szintén úgy tervezték, hogy megbirkózzanak az egyik uralkodó halála és utódjának koronázása között eltelő rövid interregnummal. A szakadást átívelő eszköz a királyi halotti képmás volt, amely a halott király élő testét helyettesítette. A szertartás során két test volt jelen: egy halandó, illetve egy örökké élő, mely a halhatatlan királyi fenségét jelképezte.⁵²

Az identitás folytonossága abban az esetben látszik valóságosnak, ha a materiális kontinuitás képzeete kapcsolódik hozzá. Bár az örökkévaló létezés fogalmát létre lehet hozni tisztán intellektuális eszközökkel, társadalmi tapasztalatként addig nem létezhet, amíg nem testesül meg látható anyagi formában. A dinasztikus temetkezések abból a kulturális környezetből erednek, melynek egyik jellegzetes megnyilvánulása a feltámadásról folytatott 13. századi vita is. A 13. század nagy skolasztikusai – Nagy Albert, Aquinói Tamás és Giles of Rome – tagadták, hogy a test lenne a személyiség megfelelője. Ehelyett azzal érveltek, hogy a személyiség pszichoszomatikus egésznek alkot, melyben a döntő szerepet a lélek játssza. Valójában a lélek egymaga képes az önazonosságot biztosítani, hiszen hordozza a személyiség minden jegyét, melyeket a test csupán anyagi formában fejez ki. A lélek képes egymagában is létezni, és rendelkezik saját egyedi teste újraalkotásának képességével is. Ezek a teológusok tehát a feltámadást bizonyos értelemben második születésként értelmezték, melyet az anyagi folytonosságban beálló szakadás előz meg. Véleményük szerint a test és a lélek szétválik a halál órájában, és a holttestnek a személyiséghez semmi köze sincs. Az Utolsó Ítéletkor Isten másik testet teremt, mely tulajdonságait tekintve teljes mértékben azonos az előzővel, de nem az anyagi értelemben, hiszen Isten akár nagyon különböző anyagot is felhasználhat az új létrehozásához. Így az én folytonossága szellemi és nem anyagi értelmű volt. Mivel ez az érvelés ellentmondásmentesen volt képes megoldani az azonosság problémáját, meglepő az a tény, hogy a szerzők mindegyike, és különösen Aquinói Tamás, azt állították, hogy a lélek tökéletesedése igényli a testet. A skolasztikusok, akik általában véve elvetették a testi feltámadás gondolatát, ennél a pontnál meghátráltak. 1277-ben Párizsban az egyház maga is elítélte a tiszta szellemi folytonosságra vonatkozó javaslatokat. A klerikális elit kinyilatkoztatta a földi test visszatérését, az anyagi folytonosság mellett téve hitet. Igen valószínű, hogy a testületet erre a döntésre a korabeli vallásos és kegyes gyakorlat készítette. A szellemi azonosság tétele azzal a következménnyel járt volna, hogy a sírokban lévő holttestek és az ereklyetartókban tárolt ereklyék nem támadtak volna fel, és ez aláásta volna a mártírok kultuszát is.

Az 1300 körüli évek a test iránti megnövekedett odaadásról tanúskodtak: a halál okának megállapítása céljából tudományos érdeklődés támadt a testek felnyitása és vizsgálata iránt, és nagy lelkesedéssel gyakorolták a holttestek különböző célú feldarabolását is. A temetkezési szokások eltérő voltak ellenére megegyeztek abban, hogy a holttestet érintő eseményeket a személyiségre vonatkozóan tartották. A szentek és mártírok testének darabjait úgy kezelték, mint a teljes személyiség hordozóit, és ez a szokás a laikusok temetésére is hatással volt. A holttestet vagy balzsamozták, hogy megőrizze a személy bontatlan egységét, vagy feldarabolták, hiszen minden részecske képes volt kifejezésre juttatni a személyiség teljességét, a test feltámadásába vetett hit pedig biztosította, hogy egyetlen darab sem veszhet el. A testet a személytől elválaszthatatlannak tartották, és a 13. század végi teológia fő iránya a feltámadást a fölkelt test és a lélek újraegyesüléseként határozta meg. Ebből a középkori felfogásból ered az a tény, hogy a nyugati kultúrában a test az én alapvető hordozójává vált. Modern regények és filmek az identitás problémáját rendszeresen a testi azonosság képein keresztül közelítették meg. Dr. Jekyll és Mr. Hyde története egy egész műfajt indított útjára, amely az én fogalmát a személyes testek eltűnésének, megváltozásának vagy elcserélésének esetein keresztül világítja meg. A szervátültetés modern tudományos gyakorlatának dilemmái szintén a testi folytonosság fontosságát tükrözik. Áltá-

⁵² Giesey; Kantorowicz 409–419.

lában véve a nyugati gondolkodás alapvetően egyetértett és ma is egyetért abban, hogy anyagi folytonosság híján az azonosság nem maradhat fenn.⁵³

A kommunista rendszerek a testi folytonosság európai hagyományából kiindulva teremttették újra a politikai test képzetét. Hozzávetőleg a magyarországi munkásmozgalmi sír-együttes építésével egy időben a történelem hasonló kőbe formázott megjelenítéseit leplezték le a Szovjetunióban is. A leningrádi Örök Tüzet, amely az 1917-es forradalom mártírjait tette halhatatlanná, 1967. május 9-én, a győzelem napján átszállították a Pisszkareszkoje temetőbe, ahol a második világháború halottjai nyugodtak. Ez a jelképes tett folytonosságot sugallt 1917 októbere és a világháború harcosai között. Mindez sokkal hangsúlyosabb módon fejeződött ki, amikor az Örök Tűz 1967. május 8-án megérkezett Moszkvába az Ismeretlen Katona emlékművéhez. A szertartás azt sejtette, hogy a két küzdelem katonái általában véve ugyanazért a célért harcoltak, sőt mi több, egyetlen örökkévaló sereget alkotnak. N. G. Jegoricsov, a SZKP Moszkvai Bizottságának első titkára világosan kifejtette ezt a gondolatot avató beszédében: „Mindez olyan, mintha a forradalom és a Nagy Honvédő Háború katonáinak sorai egyetlen halhatatlan hadsorrá váltak volna, melyet az örökké élő elesettek halhatatlan becsülete által hordozott dicsőséges Örök Tűz fénye világít be.”⁵⁴ A Nagy Honvédő Háború egyik jellegzetes emlékműve az orosz történelem teljes folyamatát jelenítette meg, e folyamatot a haza függetlenségéért vívott folytonos harcként értelmezve. Az 1967 októberében leleplezett, Orosz Anyácskát megtestesítő volgográdi emlékmű leplekbe öltözött, hatalmas, kivont kardú, mezítlábás női alakot formáz. A kapcsolatot az orosz katonai hagyományok és a világháború között, melyet az emlékmű is ábrázolt, maga Sztálin alapozta meg egy 1941. november 7-én elhangzott rádióbeszédében: „Ösztönözzön titeket nagy hőseink bátor alakja”,⁵⁵ Nyevszkijé, aki a Német Lovagrend elleni csatában győzedelmeskedett, Donszkojé, aki a tatárokat győzte le, Szuvorové, Nagy Katalin híres tábornokáé és Kutuzové, Napóleon győztes ellenfeléé. Magyarországon is készültek a második világháborúról hasonló megjelenítések, így például Veszprémben, ahol a háborús emlékművön időrendben sorakoztak a történelmi szabadságharcok katonái (Dózsa vezette parasztfelkelő, kuruc, 1848-as honvéd) a szovjet Vörös Hadsereg harcosának vezetésével.

A kommunizmus halhatatlansága maga után vonta, hogy a misztikus testben a párt élő tagjai is benne foglaltattak. Ez a felfogás folytonosságot teremtett a múlt és a jelen kommunistái között. Ebben az értelemben a Panteon a halott és az élő párttagok között közvetített. A Titkárság 1957. augusztus 9-i eredeti döntésében az emlékmű 1958. november 20-i, a KMP megalapításának negyvenedik évfordulóján történő felavatása mellett határozott, ami a folytonosság világos jelzése volt.⁵⁶ A síremlék hasonló funkciót töltött be, mint a szentek sírjai a korai kereszténységben. A szentek sírjainál Ég és Föld találkozását érzékelték: a szentek lelke a felhők fölött tartózkodott, míg testük a föld alatt pihent. Az Istenhez közel álló szentek közte és az emberek között közvetítettek. A sírt a szent földi tartózkodási helyeként értelmezték, ezért a különleges halottak nyughelyei a Mennyei való kommunikáció csatornáit lettek. A kulturális antropológia is megerősíti, hogy a törzsi kultúrák a halottakat általában két világgal – az anyagival és a szellemivel – hozták kapcsolatba. Kettős természetüknek megfelelően képesnek vélték őket arra, hogy közvetítsenek a halott ősök és a közösség élő tagjai között. A középkori germán hagyományban az uralom

⁵³ Bynum, Carolyne Walker: *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200–1336*. New York, 1995. 256–278. és 320–329.; Bynum, Carolyne Walker: *Material Continuity, Personal Survival and the Resurrection of the Body. Fragmentation and Redemption*. New York, 1992.

⁵⁴ Tumarkin, Nina: *The Living and the Dead*. New York, 1994. (a továbbiakban: Tumarkin) 128.

⁵⁵ Tumarkin 63.

⁵⁶ MOL 288/7/11

folytonosságát alkalmanként a halott előd sírjának meglátogatása biztosította. Belépni előző királyok sírjába a másvilágra való átlépéshez és a halott uralkodóval való találkozáshoz vezetett, míg kardjának elhozatala azt jelentette, hogy a látogató a sír tulajdonosának utódjaként tér vissza a földi világba. A hatalom másvilági öröklése folytonosságot teremtett halottak és élők között.⁵⁷ A Kommunizmus testületi léte, melyet az élők és halottak közötti folytonosság hozott létre, elvont történeti folytonosságot eredményezett. A kommunizmust mint lényegileg örök eszmét gondolták el, melynek a különböző politikai vagy társadalmi rendszerek csupán olyan időleges anyagi megtestesülései lehettek, amelyek nem befolyásolták legmélyebb lényegét.

Az a tény, hogy a Panteon a kommunizmus misztikus testét teremtette meg, jól rávilágít az anyagi formában való megjelenítés okára. A *corpus mysticum* kétségkívül a valóság olyan része, amelynek önmaga reprezentációin kívül nincs más eredete. A politikai test nem létezett máshol, mint anyagi megjelenéseiben. Mindezt figyelembe véve a Panteon mint a misztikus test reprezentációja valóságosabb volt, mint az, amit reprezentált, azaz a politikai test elvont fogalma. Bizonyos szempontból a Panteont ahhoz hasonlóan fogták föl, ahogyan a képrombolók látták Isten képmásait. E mozgalom tagjai attól tartottak, hogy a hívők Isten jelenlétét kizárólagosan megjelenítéseiben fedezik majd föl. Felismerték a képmások arra való képességét, hogy valósabbá váljanak, mint Isten maga. A képrombolók azért utasították el Isten megjelenítéseit, mert aggodalommal figyelték képekkel való behelyettesítést és fölcserélését, azaz azt a lehetőséget, hogy csupán szoborként vagy festményként létezzen.⁵⁸ A Panteon éppen annak a körülménynek köszönhetette létét, amelynek következtében a képromboló mozgalom elvetette Isten képmásait: az újkori emlékművek anyagi valóságukban nem létező fogalmak kiállítására töreksenek. Az emlékművek célja a megjelenítés, nem a meggyőzés. A Panteon által bemutatott történeti értelmezés ugyancsak a kommunizmus bizonyos jellegzetességeit fejezte ki, megteremtve ezzel az identitás megfogalmazásának lehetőségét. Másképpen szólva, az emlékmű elmondta, hogy milyen a kommunizmus. Ezen a ponton válik világossá a Panteonnak a hatalom működtetésében betöltött fontossága. Nem lett volna lehetséges identitást megállapítani az emlékmű és képi vagy szóbeli társainak megalkotása nélkül. Továbbmenve, amennyiben a síremléket más módon építették volna föl, más típusú identitást határozott volna meg. Előzőleg nem létezett olyan önazonosság, amelyet aztán meg lehetett volna jeleníteni. Az emlékművek nem pusztán bemutatják az identitásokat, valójában a reprezentáción keresztül megteremtik ezeket. Nem létezik identitás megjelenítés nélkül. Ezt a sajátos fogalmat F. R. Ankersmit a reprezentáció behelyettesítései elméletének nevezi. A behelyettesítései elmélet mellett érvel, hogy a megjelenítés a megjelenített dolog helyettesítője a kettő azonossága folytán. Azonban a reprezentáció folyamata nélkül nem jöhet létre azonosság, hiszen egy pár meglétét követelő létező nem születhet meg csupán egyikük jelenléte által. Az azonosság a megjelenítésen keresztül jön létre, a kettő ugyanabban a pillanatban teremődik.⁵⁹ A megjelenített identitása nem érzékelhető, amíg a megjelenítés el nem készül. A Panteonban lévő holttestek két történeti folytonosságot jelenítettek meg.

⁵⁷ Brown, Peter: A szentkultusz. Budapest, 1993.; Turner, Victor: Death and the Dead in the Pilgrimage Process. Blazing the Trail. Tucson – London, 1992. 29–47.; Geary, Patrick J.: Germanic Tradition and Royal Ideology in the Ninth Century: The Visio Karoli Magni. Living with the Dead in the Middle Ages. Ithaca – London, 1994. 49–76.

⁵⁸ Baudrillard, Jean: Simulacra and Simulations. Selected Writings. Cambridge, 1988. 166–184., ill. Symbolic Exchange and Death. London – Thousand Oaks – New Delhi, 1993. 51–86.; Ankersmit, F. R.: A Phenomenology of Historical Experience. History and Topology. Berkeley – Los Angeles – London, 1994. 188–194. Baudrillard a valósabbat hiperreálisnak nevezi, míg a jel és a jelölt fent említett rendjét harmadrendű szimulákrumnak.

⁵⁹ Ankersmit, F. R.: Danto on Representation, Identity and Indiscernibles. History and Theory, 1998. 4. sz. 44–70.

Egyrészt megalapozták a forradalom folytonosságát a halottak forradalmi tetteit hangsúlyozva. Másrészt az ellenforradalmi akadályokat sejtetve ennek állandó jelenlétét sugallták.

A síremlékmű ezt a folytonos és örökéletű identitást tette valóságossá. A monumentum képes volt valódi, kézzelfogható és egyedi életek megjelenítésére, melyek világos példáit nyújtották az elvont történeti értelmezésnek. A történelem megszemélyesítése valóságot képezett a múlt általános értelmű elképzeléséből. A történelem és a személyes múlt kapcsolatát hangsúlyozták például Major Frigyes halála alkalmából is: „Az évszázad nagy eseményei és az ő sorsa, pályafutása, elválaszthatatlanok egymástól.”⁶⁰ Életrajzát a nemzetközi kommunista mozgalom sajátos mikro-történeteként is olvashatjuk. Életének első jelentős eseménye az volt, amikor 1919-ben a Vörös Hadsereg századosa lett. A Tanácsköztársaság bukása után Major az ország elhagyására kényszerült, ezért Franciaországba távozott, ahol a bányászok között szervezkedett. Életének következő állomását Spanyolország jelentette, ahol a köztársaság védelmében harcolt. Franco győzelme után Algériában, francia fogságban folytatta tevékenységét. A háborúban Hitler ellen harcolt a brit és amerikai hadseregek katonájaként, majd csatlakozott az olasz partizánokhoz. Magyarországra 1946-ban tért haza. A kommunista párt napilapjánál helyezkedett el. 1949-ben Rajkkal együtt letartóztatták, és 1956-ban épp időben szabadult, hogy csatlakozhasson az ellenforradalmárok ellen harcoló kommunista fegyveresekhez.⁶¹ Major 1919 és 1956 közötti folyamatos tevékenységét a kommunista mozgalomban azért hangsúlyozták, hogy a kommunizmus töretlen történetét lehessen megjeleníteni a Tanácsköztársaság és a „munkás-hatalomnak” az 1956-os ellenforradalom utáni helyreállítása között. Az 1919 után kezdődött életrajzok is az eszme halhatatlanságát példázták. Kossa István élettörténete például azt mutatta be, hogyan adott a munkásosztály új harcosokat az első proletárdiktatúra bukása után. A róla szóló cikkek azt hangsúlyozták, hogy a férfi szegény parasztsaládból származott, és megemlítették, hogy édesapja elszegényedett napszámos volt, minek következtében a máskülönbben értelmes fiú nem járhatott egyetemre. Ezért aztán a munkásosztály tagjainak sorába lépett: villamosklauszként dolgozott a fővárosban. Kossa a közlekedési vállalat munkásai között ismerkedett meg a kommunista tanokkal, később csatlakozott az illegális párthoz, és szintén illegálisan megszervezte a villamosvállalat dolgozóinak szakszervezetét. „Amikor a harcos baloldali villamos szövetség ellen rendőrségi hajsza indult, ő is illegálisba kényszerült.” 1933-ban letartóztatták. „Alig szabadult, máris ott volt az előre törő nyilasok ellen szervezkedő munkások első soraiban.” „A felszabadulás után a Magyar Kommunista Párt őt állította a szakszervezeti mozgalom élére.” „Az 1956-os ellenforradalom idején is élvonalban küzdött a munkásosztály és a nép ellenségeivel szemben, és a november 4-én megalakult forradalmi munkás-paraszt kormány pénzügyminisztere lett.”⁶²

A többek között a Panteon által megteremtett elvont folytonosság 1956 után nagy gyakorlati jelentőségre tett szert. Az a történeti megjelenítés, mely a cselekvő erők lényegének az egyes időszakokban meglévő különböző aktuális formái ellenében is fennálló folytonosságából született, nélkülözhetetlenül szükséges volt a hatalom gyakorlásához. Az új kommunista párt önmegjelenítésének 1956 utáni elsőrangú problémáját a kontinuitás gondja jelentette. Egyrészt a párt kétségtelenné tette, hogy önmagát az előző kommunista rendszer utódjának tartja. 1956 ellenforradalommal minősítésével a Kádár-rendszer restaurációként jelenítette meg önmagát. Az MSZMP magának követelte a jogot az 1945-ös átmenet örökségére: „Pártunk utolsó 3 évébe elválaszthatatlanul beletartozik mindaz,

⁶⁰ Vadász Ferenc: A kötelességtudás szerény embere. Népszabadság, 1980. május 20.

⁶¹ MRA Magyar Távirati Iroda hírei 1963. november 28., Népszabadság, 1963. november 29.

⁶² Népszava, 1965. április 11.; Népszabadság, 1965. április 15.; Magyar Nemzet, 1965. április 10.; Pártélet, 1979. 3. sz. 82–83.

amit a párt a magyar munkásosztály forradalmi vezetése és öntudatosítása, kommunisták tíz és százezreinek nevelése, az egész magyar dolgozó nép öntudatra ébresztésének, anyagi és szellemi felemelésének, a nagybirtokos és nagytőkés reakció különféle lepelbe bújít osztagainak leleplezése és szétverése, a magyar nép demokratikus és szocialista vívmányainak megteremtése, fejlesztése és megszilárdítása terén az utolsó másfél évtizedben elvégzett.”⁶³ Ez a megállapítás a Központi Bizottságnak az 1959-es pártkongresszusra készített beszámolójából származik. A következő bekezdésekben a dokumentum kifejtette, hogy: „Egységes folyamatnak kell felfognunk pártunk és a népi demokrácia fejlődését a felszabadulás óta, valljuk és hirdetjük is, hogy pártunknak az utolsó években elért sikerei azokra az eredményekre épülnek, amelyeket az 1956-ot megelőző több mint egy évtized alatt kivívunk, valljuk pártunk harcainak folytonosságát, azokat a harcokét, amelyekben a nemzet haladó erőinek élén, élve a Szovjetunióknak a fasizmus felett aratott és hazánkat is felszabadító győzelmével – sikerrel vittük diadalra a népi demokratikus forradalmat, gyors ütemben, a reakciós erőkkel szembeni harcban valósítottuk meg az ország újjáépítését, a föld felosztását, állami és társadalmi életünk demokratikus átalakítását, s a dolgozó tömegek döntő többségét megnyerve békés úton vittük végbe a proletárdiktatúra megteremtését, s a szocialista építés megkezdését hazánkban.”⁶⁴

Másrészt Kádár kommunista pártjának távolságot kellett tartania elődje terrorjától: „Az MDP vezetősége azonban a szocializmus építése közben sok olyan hibát is követett el, amelyek akadályozták a proletárhatalom erősödését, hátráltatták a szocialista építést, gyengítették társadalmi bázisát.”⁶⁵ A beszámoló a párt előző vezetőjének, Rákosi Mátyásnak is hibákat tulajdonított. A korábbi főtitkárt szektássággal és a hibák határozott kijavításának akadályozásával vádolták. Az előző vezetést az új párt kollektíve elítélte: „A párt régi vezetésének súlyos hibája, hogy az elvi harcot felcserélte az elvtelen taktikázással és a pusztán adminisztratív rendszabályok kombinálásával.”⁶⁶ A korábbi vezetés szektássága, határozatlansága és lassúsága lehetetlenné tette a problémák megoldását, melynek útját az SZKP huszadik kongresszusa mutatta meg.

A párt azonossága, mely tagjai egyéni tettei ellenére is mindig ugyanaz maradt, képes volt megoldani a kontinuitás és diszkontinuitás dilemmáját. Az új kommunista párt megtalálta annak módját, hogyan őrizheti meg folytonosságát töretlenül anélkül, hogy ezzel magára venné annak terhét, hogy azonosulnia kelljen elődje népszerűtlen elnyomó intézkedéseivel. A *Corpus Communismi Mysticum* örökéletű volt időleges megtestesüléseinek eltérő jellemzői ellenére. A kommunizmus folytonossága töretlen maradt, miközben egyedi örökösének bizonyos tetteit és hozzáállását kizárták a hagyományból. A szöveg a rossz döntéseket minden esetben egyéni szereplőknek tulajdonította, például a vezetésnek vagy személyeknek, így többek között Rákosinak. A helyes lépéseket ellenben a párt személytelen egysége hajtotta végre. Bár egyének követhettek el hibákat, a „párt” mindig képes volt ezeket kijavítani: „A párt ezeket a hibákat 1953 júniusában nyíltan feltárta, és feladatul tűzte ki kijavításukat... Ezek a határozatok alapján helyesek voltak, a kétfrontos harcot tűzték ki feladatul, s alkalmasak lettek volna, hogy pozitív változást hozzanak a párt és az ország életében.”⁶⁷ A kommunista pártot mindig lényegével, azaz a helyes forradalmi központ szerepével azonosnak érezték. Kommunista szempontból a párt mint egy örökéletű eszme megtestesülése sohasem szűnt meg létezni. Bár az 1956 előtti kommunista szervezet feloszlott, és az MSZMP lényegében új alapítás volt, a kettő közötti időszakot a következőképpen jellemezte a párt múltbeli tevékenységéről beszámoló irat: „Ezt az időszakot

⁶³ MOL 288/21/1959/62, 10.

⁶⁴ MOL 288/21/1959/62, 11.

⁶⁵ MOL 288/21/1959/62, 13.

⁶⁶ MOL 288/21/1959/62, 17.

⁶⁷ MOL 288/21/1959/62, 13., 18.

a pártegység összekovácsolása jellemzi.” A dokumentumnak sikerült elkerülnie a diszkontinuitás tudomásulvételét egy olyan kifejezés használata segítségével, mely az azonosságot a különbségek fölébe emelte. A kommunista párt örökkévalóságának tényét a soron következő kongresszus elnevezése is megvilágította. A vezetés számára magától értetődő volt, hogy gyűléseiket a magyarországi kommunista mozgalom megalapításától kezdve számítsák, eltekintve a pártok állandó feloszlásától és újjászervezésétől. A vezetők azt hangsúlyozták, hogy az 1959-es kongresszus a párt hetedik találkozója lesz, hiszen léte négy évtizede folytonosnak tekinthető: „Éppen a négy évtized számbavételének szükségessége indokolja, hogy kongresszusunkat az MSZMP VII. kongresszusának nevezzük és nem más néppel. Ebben az elnevezésben persze első pillantásra vannak bizonyos ellentmondások. Hiszen ez a kongresszus az 1956. november 1. óta újjászerveződő MSZMP-nek tulajdonképpen első és nem hetedik kongresszusa. De ha ezt a kongresszust elsőnek neveznénk, akkor megtagadnánk az MSZMP-nek az egységes és egyetlen magyar munkáspártból, az 1948-ban a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesüléséből létrejött MDP-ből való származását és eredetét, megtagadnánk azt a meggyőződésünket, hogy az MSZMP az MDP nagy tetteinek és forradalmi hagyományainak folytatója és továbbfejlesztője. De nem nevezhetjük ezt a kongresszust egyszerűen pártunk IV. kongresszusának sem, mert – bár e kongresszus az MDP 1954-es III. kongresszusára következő IV. kongresszus –, a magyar forradalmi munkáspárt kongresszusainak, tehát a forradalom mérföldköveinek felsorolását nem kezdhethük egyedül az MDP-vel – kiragadva az MDP fejlődését a magyar forradalmi munkáspárt történetének és időszámításának egészéből, konkrétan a magyar kommunista mozgalom történetéből. Az MSZMP – Szervezeti Szabályzata szerint is – kommunista párt, amely megalakulásától kezdve folytatta és továbbvitte a kommunista párt politikáját, programját, céljait és eszméit. Az MSZMP a marxizmus-leninizmus, tehát a kommunizmusért való harc pártja, ezért csak a magyar munkásmozgalom valóban forradalmi hagyományainak folytatója, amely megtagadja a magyar munkásmozgalom múltjában mindazt, ami opportunist, reformista vonást jelentett és szembefordul vele. Ezért nem vehetjük számba a mi, forradalmi marxista-leninista pártunk időszámításánál a régi szociáldemokrata párt kongresszusait (még ha el is ismerjük a szociáldemokrata párt szerepét és jelentőségét a magyar munkásság osztályra szervezésében és tömegharcainak, valamint tömegszervezeteinek kibontakoztatásában a múlt század második fele óta.) Az MSZMP a szociáldemokrata párttal való egyesülés és az 1956-os ellenforradalom tanulságainak levonása alapján jött létre és szerveződött a szocializmust építő magyar népi demokrácia vezető, forradalmi tömegpártjává, de az MSZMP gyökerei a magyar kommunista mozgalom múltjába nyúlnak vissza, a magyar kommunista mozgalom elválaszthatatlan része. Azért hívjuk ezt a kongresszust pártunk VII. kongresszusának, mert amióta hazánkban van forradalmi, tehát marxista-leninista munkáspárt – és ez negyven esztendeje van –, azóta Magyarországon a forradalmi munkáspárt küldöttei hetedszer ülnek össze, hogy áttekintsék a megtett utat, elemezzék az elmúlt időszak tanulságait és megszabják a tenni-valókat a legközelebbi időszakra.”⁶⁸

Megépíteni a munkásmozgalom nagy halottainak emlékművét és megrendezni a temetéseket a hatalomgyakorlás részei voltak. Abban a helyzetben, amikor a kommunista pártnak az identitásalkotás új, nyilvános formáira volt sürgős szüksége a párt 1956-os katasztrófája után, a Panteon és a reprezentáció más változatainak létrehozása elkerülhetetlen volt. A Panteon és társai azt a sajátos identitásformát biztosították a párt számára, amelyet minden politikai elitcsoport igényel a hatalom gyakorlásának céljából. A síremlékmű által megvalósított *Corpus Communismi Mysticum* nélkül aligha lett volna lehetséges megalkotni az MSZMP-t mint a kontinuitás és diszkontinuitás sajátosan egyidejű pártját. A Tanácsköztársaság történeti jelentőségének hirtelen felemelkedése nélkül, amely lehetővé tette

⁶⁸ MOL 288/21/1959/62, 1–2.

a töretlen folytonosság elképzelését előre és visszamenőlegesen is, viszont nem sikerülhetett volna a kommunizmus misztikus testének megjelenítése.

A hősi parcellát 1960 végén avatták föl a Kerepesi temetőben. A parcella azoknak az 1956-os felkelés során elesetteknek a sírjait tartalmazta, akik a kommunisták által irányított fegyveres erők tagjai voltak. A halottakat rangjuk szerint, kör alakba rendezve temették el. A sírhelyet látogatók először alighanem Lukács László ezredes közepén található sírjára figyeltek föl. A sírkövön lévő felirat mindössze két évszámából állt: 1919–1956. Aki körbesétált a parcellában, további négy hasonló sírhelyet fedezhetett föl: 1919–1956. Az elesetteket hősöknek tekintették, olyan személyeknek, akik megtették kötelességüket a kommunizmus ellenségei ellen harcolva; sőt ennél többet is, hiszen életüket áldozták a kommunizmus ügyéért. Hősként való értékelésüket azonban mindössze haláluk ténye biztosította, az, hogy ellenforradalmárok ölték meg őket. Egész életük haláluk fényében nyerte el jelentését. A mártír pusztán halála után válik mártírrá, a halál eseménye nélkül a mártírság nem létezik. A mártírhálál hozza létre a mártír életet. A sírkőre vésett felirat a születés és a halál két évszámába sűrített életrajz. A mártír sírkövén lévő életrajz a mártírhálál tényéből értelmezhető. Habár Lukács ezredes és tisztársai természetesen politikai szándékosság nélkül születtek 1919-ben, „ellenforradalomban” haltak meg, amely új jelentést biztosított születésük számára is. 1919 a mártírság kezdetét jelentette. A halottak ezáltal saját testükbe foglalták a történelmet: megtestesítették és megismerítették a történelmi folytonosságot, hiszen a kommunista értelmezés szerint 1919 a kommunista mártírság kezdete volt, amikor a Tanácsköztársaság bukása után hatalomra kerülő Horthy-rendszer kivégeztette a kommunista kormányzat több jelentős alakját.⁶⁹

A hősi parcella csak 1960-ra készült el, így felavatása mindössze három héttel a Köztársaság-téri emlékmű átadása után zajlott le. A Titkárság is kézhez vette azt az ünnepségre vonatkozó javaslatot, amely a helyszín esztétikai kivitelzésének modelljét is tartalmazta. Az irat megállapította, hogy a felavatás legmegfelelőbb időpontja november 4-e lenne.⁷⁰ 1956-ban Kádár János ezen a napon jelentette be rádióbeszédében új kormányának, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak a megalakulását. Ezen a napon szovjet csapatok hatoltak be Budapestre, hogy segítsék Kádárt a kommunista hatalom újjászervezésében. Mindennek ellenére az Adminisztratív Osztály csak szeptember 6-án jelenthette, hogy elkészült a hősi parcella, így az átadást december 10-ére halasztották.⁷¹ Az átadásra vonatkozó javaslat magától értetődően állapította meg, hogy az elesettek a kommunista mozgalom mártírjának számítanak. Mivel fegyveres testületek tagjai voltak, emléküket a legmagasabb katonai tiszteletadás övezte. A szertartásra díszőrséget rendeltek ki, és az emlékbeszédet a honvédelmi miniszter mondta. A nézőközönséget a fegyveres testületek tagjai, fontosabb gyárak munkásai és néhány úttörőcsapat képviselője alkotta. Koszorúkat vártak az MSZMP, a fegyveres erők és a KISZ szerveitől. Az eseményről közvetítést adtak a televízióban, a rádióban, filmhíradón keresztül és a sajtó útján. Az ily módon megbecsült kommunisták halála forradalmi tettnek számított: a koszorúzási ceremónia alatt a zenekar forradalmi indulókat játszott, míg előadását az Internacionáléval fejezte be.⁷²

1960. október 30-án a Köztársaság-téren felavatták az ellenforradalom áldozatainak szentelt emlékművet. A Köztársaság-téren állt a budapesti pártbizottság székháza, amelyet

⁶⁹ A hősie és szent társadalmi viselkedésről egyedülállóan eligazító értelmezés található a következő tanulmányban: Urmson, James O.: Szentek és hősök. Café Babel, 1994. 3. sz. 53–62. A mártír és halála kapcsolatáról lásd: Brown. A mártírságról 1989 magyar összefüggéseiben lásd: Rév 1995. 15–39.

⁷⁰ MOL 288/7/74

⁷¹ MOL 288/7/89

⁷² MOL 288/7/94; Népszabadság, 1960. december 11.

1956. október 30-án megostromoltak. A harc végén a felkelők kivégeztek több elfogott államvédelmi katonát. Az esemény az ellenforradalomról szóló kommunista konstrukció szimbolikus kulcstörténésévé vált. Az emlékmű felavatását hatalmas előadásként képzelték el. Az erről szóló javaslat ötvenezer ember részvételét tervezte az átadáson, bár később ezt a számot 500 főre csökkentették. A beszédek a kormány és a Politikai Bizottság tagjai tartották. Párt- és kormánysszervek koszorúztak együtt a KISZ-szel. Az előkészületekre nagy figyelmet fordítottak, a javaslat arról sem feledkezett meg, hogy a pártház tetején elhelyezett reflektorok biztosíthatják a legelőnyösebb megvilágítást. Az elesettek felvételt nyertek a forradalmi mártírok kasztjába: az emlékművön a következő felirat volt olvasható: „A magyar dolgozó nép szabadságáért elesett mártírok emlékére”.⁷³ Az emlékmű felirata a kommunizmusnak hívott örökkévaló létezését sugallta. Az építmény oly mértékben hangsúlyozta ezt a jelentést, hogy végül egyetlen nevet sem vettek föl rá. A Köztársaság téri emlékmű avatásán elhangzott beszéd kifejezően fogalmazta meg ezt a gondolatot: „A hatalmas emlékmű bronz szobra hűen kifejezi az emlékmű eszmei mondanivalóját: a harcost megölhetik, de az eszme győzedelmeskedik.”⁷⁴

⁷³ MOL 288/21/1960/1, 7/90 és 5/206

⁷⁴ MRA Hírek, 1960. október 31.; Népszabadság, 1960. november 1.

APOR, PÉTER

*Immortalitas Imperator:
The birth of the Pantheon of the Labour Movement in Budapest*

The present study concerns itself with the construction of the largest project in commemoration during the communist period of Hungarian history: the Pantheon of the Labour Movement in Budapest. The paper relates its birth to the return of historical consciousness after 1956. One of the main arguments for defining the anti-Stalinist uprising in 1956 as counterrevolution was the thesis that it meant a second edition of the counter-revolution and white terror after the fall of the First Hungarian Soviet Republic in 1919. From the perspective of 1956, the events of 1919 meant the starting point of a special history. This historical narrative was based on the putative constant struggle between revolution and counterrevolution. This imagination made it possible to construct a continuous narrative of modern Hungarian history. However, as a story with a well-defined beginning and end the interpretation formulated a temporal process, thus ordering the past and the present according to the Enlightenment mode of historical consciousness. The sepulcher of the communist martyrs represented through the chronologically perceived sequence of the actual corpses this particular historical interpretation. Apart from that the study analyses the nature of this continuity and argues that communists attempted to create a perpetual and immortal continuity – *corpus mysticum* – that was independent of the individual characteristics of its constituents. This technique of representation permitted the party to claim its continuity from its foundation in 1918 and, at the same time, the discontinuity with the widely hated Rákosi-regime that was overthrown by the revolution in 1956. This body politic, however, existed only in its material representations, thus in intangible body natural. - the actual corpses and tombs. The study concludes that without the material form no fundamental identity for the exercise of power could be constructed.